

Η λανθάνουσα περίοδος

Πρωτότυπο κείμενο: S.Karlan (1957). **The latency period**. Journal of the American Psychoanalytic Association. July 1, p.p. 525-538.

Ελεύθερη απόδοση-προσθήκες: Σάββας Μπακιρτζόγλου

Από το 1948 ως το 1954 ο Δρ. Karlan ήταν υποψήφιος στην Ψυχανάλυση ενηλίκων και παιδιών στο Ινστιτούτο της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας της Βοστώνης, ενώ το 1954 εκλέχτηκε Διδάσκων Αναλυτής Ενηλίκων και το 1959 Διδάσκων Αναλυτής Παιδιών στο ίδιο Ινστιτούτο. Μεταξύ 1955 και 1959 χρημάτισε συνδιευθυντής του Ινστιτούτου James Jackson Putnam (Κέντρο Παιδιών) στο Roxbury. Παράλληλα παρείχε υπηρεσίες στο νοσοκομείο της Βοστώνης και το Γενικό Νοσοκομείο της Μασαχουσέτης. Δίδαξε στις Ιατρικές Σχολές των Πανεπιστημίων της Βοστώνης, του Χάρβαρντ, και του Tufts. Οι έρευνές του εστίασαν σε διάφορες τοπικές, πρωτίστως στην ανάπτυξη και εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού.

*(Το κείμενο που ακολουθεί αφορά σε μια παράθεση των πεπραγμένων Συμποσίου υπό την Προεδρία του **Isidor Bernstein**).*

Οι ομιλητές του κειμένου υποστήριξαν μια αναλογία ανάμεσα στη καθυστέρηση που έδειξαν οι αναλυτές ως προς το ενδιαφέρον τους για τη **λανθάνουσα περίοδο** της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης και την έκδηλη μετακίνηση της διεθνούς ψυχαναλυτικής κοινότητας από τη μελέτη της σεξουαλικής ενδοψυχικής σύγκρουσης στη μελέτη του **Εγώ** και του πεπρωμένου των **επιθετικών ώσεων** (πέρασμα από την μεταψυχολογική ψυχανάλυση της πρώτης τοπικής του Freud στην ψυχανάλυση των σχέσεων αντικειμένου και ψυχολογία του Εγώ).

Η **μεταψυχολογία**, αφορά στην κατανόηση/ περιγραφή ενός ψυχικού φαινομένου από πλευράς δυναμικής, τοπικής και οικονομικής. Στα πλαίσια του φροϋδικού δυισμού, μια ενόρμηση (ή ομάδα ενορμήσεων), αντιτίθεται στην άλλη και αυτή η δυναμική σύγκρουση εντάσσεται στην **μεταψυχολογία**. Η δυναμική οπτική άπτεται της θεωρίας των ενορμητικών συγκρούσεων και διερευνά το πώς γίνονται αυτές, ενώ η οικονομική ερείδεται επί της αρχής ότι όλες οι ψυχικές διαδικασίες δαπανούν ενέργεια (λιβιδώ) και αφορά στην κατανόηση της κατανομής και διευθέτησής της: πώς και πού επενδύεται η ενέργεια, πού πάει, πού κατανέμεται, πώς κατανέμεται, αν επενδύει στο αντικείμενο (αντικειμενοτρόπος λιβιδώς) ή πάει το Εγώ (ναρκισσιστική λιβιδώς). Τέλος η τοπική περιγράφει το ψυχικό όργανο ως χώρο/χωροταξία, όπου μπορούν να οριοθετηθούν διαφορετικοί τόποι: το ασυνείδητο, το προσυνείδητό, το συνείδητό.

Η φροϋδική θεωρία είναι **ενορμητική**, είναι η θεωρία της λιβιδούς, και της *σύγκρουσης* που αυτή προξενεί στο Εγώ. Στην **πρώτη τοπική** θεωρία του Freud (1895-1920), ο ψυχισμός παρουσιάζεται ετερογενής, απαρτιζόμενος από τρεις ψυχικές περιοχές ασυνείδητο-προσυνειδητό-συνειδητό. Στη **δεύτερη τοπική θεωρία του Freud (μετά το 1920)**, η προσωπικότητα και το ψυχικό όργανο υποδιαιρούνται σε τρία μέρη: το *Εκείνο*, το *Εγώ* και το *Υπερεγώ*. Έτσι οι μεταγενέστερες φροϋδικές σχολές όπως ο *Αναφροϋδισμός* και η *Ψυχολογία του Εγώ*, έχουν ως προάγγελο της θεωρίας τους την δεύτερη τοπική με έμφαση στο **Εγώ** (η σύνδεση του οργανισμού με την αρχή της πραγματικότητας, η έδρα των αμυντικών διαδικασιών και μηχανισμών).

Ούτως ή άλλως, ιστορικά μιλώντας, μετά τον θάνατο του Freud, η έννοια του **Εγώ** καταλήγει να γίνει το κεντρικό σημείο της ψυχανάλυσης, εις βάρος του Εκείνου. Αυτό θεωρείται απόκλιση καθώς ο Freud, τουλάχιστον στην αρχή των ερευνών του, δεν ενδιαφέρθηκε παρά μόνον για την ασυνείδητη ψυχική ζωή, στα ερείπια της ψυχής.

Ένας από τους λόγους αυτής της εξέλιξης, προς την Ψυχολογία του Εγώ, ήταν η αύξηση των **διαταραχών του Εγώ**, σε αντιδιαστολή με τις νευρωτικές διαταραχές, τουλάχιστον στους ασθενείς σε ανάλυση. Οι **διαστροφές** και οι **διαταραχές συμπεριφοράς**, συνδέονταν ολοένα περισσότερο με το Εγώ. Ούτως ή άλλως, πέραν του Hartmann και στη συνέχεια του Kohut, το Εγώ διερευνήθηκε περαιτέρω και από την Anna Freud. Ωστόσο, η ψυχαναλυτική ψυχολογία του Εγώ, ξεκίνησε μετά την εμφάνιση του φροϋδικού κειμένου «το *Εγώ και το Εκείνο*».

Στην **πρώτη θεωρία των ενορμήσεων** (1910-15), ο Freud διακρίνει μεταξύ των ενορμήσεων/ενστίκτων **αυτοσυντήρησης (ανάγκες)** ή ενορμήσεων του Εγώ και των **σεξουαλικών ενορμήσεων (αληθινές ενορμήσεις)**, άλλως ειπείν διαχωρίζει την ανάγκη από τη σεξουαλική ευχαρίστηση. Οι σεξουαλικές ενορμήσεις αφορούν στη λιβιδώ η οποία απευθύνεται, πάει στο αντικείμενο, επενδύει το αντικείμενο. Η έννοια των σεξουαλικών ενορμήσεων υφίσταται από την στιγμή όπου αρχίζει η φυγόκεντρος ζωή του υποκειμένου (αντικειμενοτρόπες σχέσεις). Οι **ενορμήσεις του Εγώ** ή αυτοσυντήρησης (λιβιδώ του Εγώ), αφορούν σε ένα σύνολο αναγκών συνδεδεμένων με τις σωματικές λειτουργίες που είναι απαραίτητες στη συντήρηση της ζωής του ατόμου. Η πείνα/θρέψη αποτελεί το πρωτότυπό τους.

Στη **δεύτερη θεωρία των ενορμήσεων** (μετά το 1920), η ενδοψυχική σύγκρουση αφορά στη αντιπαράθεση δύο δυνάμεων: του **Έρωτα (Έρωτος)** που είναι *δύναμη σύνδεσης*, και του **Θανάτου (Θάνατος)** που αγωνίζεται να σπάσει τους δεσμούς, να καταστρέψει τα πράγματα, ώστε να εκμηδενίσει την ύπαρξη τους. Εδώ, το αντιθετικό δίπολο της πρώτης θεωρίας σεξουαλική ενόρμηση-ενόρμηση αυτοσυντήρησης αντικαθίσταται από το δίπολο Έρωτος (ενόρμηση της ζωής)-Θάνατος (ενόρμηση του θανάτου). Οι σεξουαλικές ενορμήσεις και οι ενορμήσεις αυτοσυντήρησης της πρώτης θεωρίας περνούν τώρα στον πόλο του Έρωτα ο οποίος ως **ενόρμηση της ζωής** χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια συνδέσεων και οργανωτικής συνάρθρωσης.

Σε αντιδιαστολή με την φροϋδική θεωρία και το σεξουαλικό ντετερμινισμό της, οι θεωρίες των Σχέσεων Αντικειμένου και της Ψυχολογίας του Εγώ, δίνουν έμφαση πρωτίστως στην **επιθετική συνιστώσα** της ενορμητικότητας.

Ο Karlan σημειώνει ότι ακριβώς επειδή *στη λανθάνουσα περίοδο επισυμβαίνει κατά κάποιον τρόπο μια προσωρινή παύση των σεξουαλικών ενορμήσεων*, αυτή η περίοδος προσφέρεται για τη μελέτη της επιθετικότητας. Μπορούμε να διακρίνουμε ανάμεσα στην **τυπική** (ιδεώδη-φυσιολογική) λανθάνουσα περίοδο, και την **παθολογική**.

Η έννοια της λανθάνουσας περιόδου αναφέρθηκε για πρώτη φορά το 1896 σε μιαν επιστολή του Freud στον Fliess, όπου ο πρώτος σημείωνε ότι *αυτή η περίοδος της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης ξεκινά με τη **λύση του οιδιποδείου ψυχοσυμπλέγματος** και διευρύνεται από τα έξι πρώτα χρόνια της ζωής, μέχρι την εφηβεία*.

Το 1923 ο Freud προσέθετε πολλά δεδομένα αναφορικά με την επίδραση της προοιδιπόδειας σεξουαλικότητας επί της μορφής που θα λάβει η λύση του οιδιποδείου και επί της **δομής της λανθάνουσας περιόδου**. Σημείωνε ότι η διαδικασία που υπεισέρχεται στη **λύση του οιδιποδείου**, στην ιδεατή της έκβαση, είναι κάτι πολύ περισσότερο από την

απώθηση (των αιμιμικτικών αναπαραστάσεων). Πρόκειται για μια συντριβή του οιδιποδείου ψυχοσμπλέγματος, με χαρακτηριστικό στοιχείο την **αμνησία της παιδικής σεξουαλικότητας**. Είναι διαμέσου αυτής της **απώθησης** που άρχεται η λανθάνουσα περίοδος. Όπως άλλωστε συμφωνούν μαζί με τον Freud πολλοί συγγραφείς, αυτή η **απώθηση** ακολουθείται από μια **ενδοβολή** του κύρους των φονεικών φιγούρων από το Εγώ, διαδικασία η οποία σχηματίζει τον πυρήνα του Υπερεγώ.

Ενδοβολή/ Εσωτερίκευση: Πρόκειται για την πρόσκτηση από το Εγώ ιδιοτήτων προσώπων από το περιβάλλον του ατόμου. Είναι η διαδικασία αποδοχής και υιοθέτησης από το άτομο εξωτερικών ιδεών, αξιών και κανόνων ενός άλλου ή άλλων σε βαθμό που να θεωρούνται στοιχεία της προσωπικότητας του.. Ένα εσωτερικευμένο αντικείμενο μπορεί να βιώνεται ως τιμωρητικό ως προς το Εγώ. Αυτό παραπέμπει στην έννοια του Υπερεγώ και πρωτίστως στην αυστηρότητα του (π.χ. εσωτερικευμένος αυστηρός πατρικός νόμος). Το Υπερεγώ αντιπροσωπεύει την εσωτερίκευση των κανόνων της κοινωνίας

Γενικότερα έχει αναφερθεί με έμφαση ότι **από μόνη της η απώθηση δε φτάνει για να τα βγάλει πέρα με τις ενστικτώδεις ενορμήσεις (διεγέρσεις), οπότε το Εγώ προσωρινά παλινδρομεί αμυνόμενο κατά της πρώιμης σεξουαλικότητας (προοιδιπόδεια) και οι εξ'αντιθέτου σχηματισμοί (reactions formations)¹, αναπτύσσονται επικουρικά ως άμυνες κατά των προοιδιπόδειων ενστικτών σχετιζόμενες με τις **αλλαγές του χαρακτήρα** στην πρώιμη λανθάνουσα περίοδο. Η Fries σημειώνει τον ζωτικό ρόλο της **μετουσίωσης** κατά τη λανθάνουσα περίοδο διακρίνοντας (όπως άλλωστε και ο Freud), ανάμεσα στις **αποσεξουαλικοποιημένες** λιβιδινικές ώσεις που **μετουσιώνονται** και αυτές που αναστέλλονται ως προς τον σκοπό τους και μετασχηματίζονται σε τρυφερά συναισθήματα.**

Ο Alpert (1941) διέκρινε τη **λανθάνουσα περίοδο** σε **δύο φάσεις**, με το **όγδοο χρόνο** της ηλικίας ως το διαχωριστικό όριο. Ο συγγραφέας παρατήρησε σε παιδιά έξι και επτά ετών **σεξουαλική περιέργεια**, ωστόσο οι εκδηλώσεις ήταν διαφορετικές στα εξάχρονα, από τα παιδιά 8-10 ετών. Η Bornstein βασίζοντας τα συμπεράσματά της σε **ασυνείδητο υλικό** που προέκυψε από την ανάλυση παιδιών, διαιρεί επίσης τη λανθάνουσα περίοδο σε **δύο φάσεις**, με το **όγδοο** έτος παρομοίως να αποτελεί τη διαχωριστική γραμμή.

Προκύπτουν δύο μέθοδοι ή «πηγές» μελέτης και διερεύνησης της λανθάνουσας περιόδου, και των παιδιών γενικότερα: η παρατήρηση και η ανάλυση (διερεύνηση του ασυνείδητου).

Η Bornstein από την ανάλυση των παιδιών βρήκε την μείξη **δύο αμυντικών μηχανισμών** : η μία σειρά αμυνών επενεργεί κατά των **γενετήσιων ενστικτών** και η άλλη κατά των **προγενετήσιων**.

*Το Υπερεγώ είναι πολύ αυστηρό στην **πρώτη λανθάνουσα περίοδο**, με αποτέλεσμα την εντατικοποίηση της αμφιθυμίας. Προκύπτουν επίσης δύο κατηγοριών αυνανιστικές*

---

¹ Το Εγώ είναι υποχρεωμένο τότε να αντισταθεί στις καταστροφικές ενορμήσεις του Εκείνου αναπτύσσοντας **εξ' αντιδράσεως σχηματισμούς** (ή μετατροπές στο αντίθετο) π.χ σχολαστικότητες, υπερβολική ανάγκη καθαριότητας, τύψεις, επαναλαμβανόμενες πράξεις...Για παράδειγμα η υπερβολική ανάγκη καθαριότητας μιας νοικοκυράς θα μπορούσε να είναι μια αμυντικής μορφής μετατροπή στο αντίθετο, συνδεδεμένη με τις εσωτερικές «βρώμικες» επιθυμίες της. Οι εξ'αντιδράσεως σχηματισμοί επενεργούν πρωτίστως στην **ιδεοψυχαναγκαστική νέυρωση**. Τα ιδεοψυχαναγκαστικά συμπτώματα αφορούν σε απόπειρες παντοδύναμου έλεγχου των εσωτερικών αντικειμένων (ενορμήσεων). Έτσι γενικότερα ο ψυχαναγκαστικός άρρωστος επιδεικνύει μια υπερβάλλουσα ηθική, υποστηρίζοντας σθεναρά την αγάπη του για το αντικείμενο, αμυνόμενος με αυτόν τον τρόπο στην εχθρότητα που νιώθει εναντίον του (αντίθεση αγάπης – μίσους). Είναι πρωτίστως η αμφιθυμία η οποία χαρακτηρίζει την ιδεοψυχαναγκαστική λειτουργία.

φαντασίες: η μία είναι προοιδική, ωμή και συνοδεύει την ενστικτώδη πράξη, ενώ η άλλη αποδεσμεύεται από την πράξη (μετασχηματισμένη εκδοχή).

Στην δεύτερη λανθάνουσα περίοδο (8-10), το **Υπερεγώ** αμβλύνεται, με αποτέλεσμα η **μετουσίωση** να είναι επιτυχέστερη. Παρατηρείται εδώ μια αυξημένη ψυχική ωρίμανση και αυξημένη ικανοποίηση του παιδιού στη σχέση του με την πραγματικότητα, όπως η περιορισμένης εμβέλειας οργασμική ευχαρίστηση.

Κατά κοινή ομολογία πολλών συγγραφέων, είναι διαμέσου του παιδικού **παιχνιδιού** που μπορούμε να εξάγουμε συμπεράσματα για τις **άμυνες** και το **περιεχόμενο της φαντασίας** του.

Συνήθως το σχολείο ξεκινά ταυτόχρονα με την έναρξη της λανθάνουσας περιόδου, καθώς η **ικανότητα για μάθηση** συμπίπτει με την **απώθηση της σεξουαλικότητας** και την **ανάπτυξη της ικανότητας του παιδιού να μετουσιώνει**. Ωστόσο ο Freud πρεσβεύει ότι η εκπαίδευση/διαπαιδαγώγηση δεν αποτελεί παρά μια επιπλέον ώθηση στην **βιολογικά προκαθορισμένη λανθάνουσα περίοδο: Η εκπαίδευση από μόνη της δε συνιστά τη γενεσιουργό αιτία της λανθάνουσας περιόδου**. Άλλωστε η Fries διαμέσου συλλογής ανθρωπολογικών αναφορών, αναφέρθηκε στην οικουμενικότητα της τυπικής ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης, όπως έχει περιγραφεί στον Δυτικό πολιτισμό.

Αυτό φέρνει επιπροσθέτως στο νου τη θεματική της **φυλογενετικής μετάδοσης** (φυλογένεση) όπως αναφέρθηκε από τον Freud στον «άνθρωπο με τους λύκους». Προεξάρχον ερώτημα του Freud στην ανάλυση της περιπτώσεως ήταν: η **πρωταρχική σκηνή** (θέαση των γονιών που συνουσιάζονταν) έλαβε χώρα στη φαντασία του ή πρόκειται για μια πραγματική εμπειρία;

Ο συγγραφέας σημειώνει ότι οι σκηνές παρατήρησης/θέασης των γονικών συνευρέσεων, επίσης τα συμβάντα αποπλάνησης, κατά την παιδική ηλικία και των απειλών ευνουχισμού, είναι αναμφισβήτητα **εγγενώς μεταδιδόμενες**, μια **φυλογενετικά μεταδιδόμενη κληρονομιά**. Και καταλήγει: «...σε ότι αφορά στον ασθενή μου, η αποπλάνησή του από τη μεγαλύτερη αδερφή του είναι μια αδιαφιλονίκητη πραγματικότητα. Γιατί να μην συνέβη το ίδιο και στην περίπτωση της θέασης της ερωτικής συνεύρεσης των γονιών του;». Συνεχίζει: «...όλα όσα βρίσκουμε στην προϊστορία των νευρώσεων αφορούν σε ό,τι το παιδί αρπάζει μέσα από την φυλογενετική του ιστορία, εκεί όπου η προσωπική του εμπειρία υπολείπεται» (σελ. 97).

Το υποκείμενο γεμίζει/συμπληρώνει τα κενά της ατομικής του αλήθειας, αντικαθιστά τα συμβάντα της ίδιας του της ζωής με τα συμβάντα της ζωής των προγόνων του. Ωστόσο ο Freud θεωρεί ότι μεθοδολογικά είναι λάθος για τον επιστήμονα να πιαστεί από μια φυλογενετική εξήγηση πριν να έχει εξαντλήσει κάθε **οντογενετική** καταβολή του ασθενούς του.

Ο συγγραφέας σημειώνει ότι η αποδοχή της σημασίας της **παιδικής προϊστορίας** συνάδει με την αναγνώριση της σημαντικότητας της προϊστορίας των προγόνων μας, ωστόσο την ίδια στιγμή μας εφιστά την προσοχή στην αναγκαιότητα μιας περαιτέρω διαλεύκανσης των ελατηρίων της φυλογενετικής προέλευσης. Ότι αρχικά συνέβη κατά τους προϊστορικούς χρόνους κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες μεταδίδεται στη συνέχεια στο άτομο εν είδει μιας **προδιάθεσης επαναπρόσκτησής** του, με αποτέλεσμα το πρωτογενές να τείνει να επανεμφανίζεται με τη μορφή ενός πραγματικού συμβάντος, εφόσον στη νεοεστία ζωή του υποκειμένου επικρατήσουν ανάλογες συνθήκες με τις τότε.

Η πρωτογενής **φαντασίωση της αναγέννησης** (re-birth). Ο Jung (στον Freud 1917) έδωσε μεγάλη προσοχή στη φαντασίωση της αναγέννησης η οποία φαίνεται να διαδραματίζει μια κυρίαρχη θέση στη φαντασιακή ζωή των νευρωτικών. Ο «άνθρωπος με τους λύκους» επιθυμούσε ασυνείδητα να έχει τη δυνατότητα να το βάλει στα πόδια από τον κόσμο και να επιστρέψει πίσω στη μήτρα της μαμάς του όχι μόνο για να ξαναγεννηθεί, αλλά και για να μπορεί να συνουσιάζεται με τον πατέρα, να προσλάβει αιμμικτική σεξουαλική ευχαρίστηση από αυτήν την πράξη και να γεννήσει σ'αυτόν ένα παιδί. Ωστόσο πρόκειται για ένα πιο αμβλύ υποκατάστατο, έναν

ευφημισμό της φαντασίας του για **αιμομικτική συνεύρεση** με τη **μαμά**, μια αναγωγική σύντηξη αυτής της φαντασίας. Στην περίπτωση αυτήν το αγόρι ταυτίστηκε με αυτό το ίδιο του το πέος (γίνεται το πέος). *Επομένως η φαντασία επιστροφής στη μήτρα έχει δύο όψεις, συμπληρωματικές η μία της άλλης, οι οποίες ικανοποιούν τόσο τη θηλυκή πλευρά του υποκειμένου όσο και την αρσενική του.* Η επιστροφή στη μήτρα, αφορά, σε τελευταία ανάλυση, στην επιθυμία του υποκειμένου να μπει εκ νέου μέσα στην κοιλιά της μαμάς του, στην ίδια κατάσταση όπως την εποχή που βρισκόταν εντός των γεννητικών οργάνων της, και να ξαναγεννηθεί έτσι ώστε να μπορέσει να αναρρώσει. Ο Freud στο σχετικό κείμενο υποστηρίζει ότι η **φαντασία της αναγέννησης** είναι μάλλον ένα παράγωγο της πρωταρχικής σκηνής, παρά το αντίθετο ότι δηλαδή η πρωταρχική σκηνή θα ήταν μια αντανάκλαση της.

Εν κατακλείδι, κατά τη διάρκεια της φυσιολογικής λανθάνουσας περιόδου, το **Εγώ** αναπτύσσεται, εγκαθιστά **ισχυρές άμυνες**, επαυξάνει τη δύναμη των **δευτερογενών διαδικασιών**², επενεργεί ολοένα περισσότερο υπό την αιγίδα της **αρχής της πραγματικότητας**, και εγκαθιστά θετικές αντικειμενοτρόπες σχέσεις.

Εν τέλει το **Εγώ** καλείται ν' αντιμετωπίσει τις σεξουαλικές και επιθετικές ενορμήσεις που δεν αποσκοπούν παρά στην ικανοποίηση τους, συνιστώντας έτσι **«παρεκτροπές» από κάθε σύστημα διαπαιδαγώγησης**. Αυτό το ρυθμιστικό έργο μας γίνεται εύκολα κατανοητό αν σκεφτούμε ότι διακατέχεται από την έγνοια της **ασφάλειας μας** και είναι υποταγμένο στις **ανάγκες του πραγματικού κόσμου** (πίεση των γονέων, πολιτισμικές και κοινωνικές απαιτήσεις κ. α.) οι οποίες του επιβάλλουν **ιδεώδη**. Το Εγώ είναι βγαλμένο από τη **σύγκρουση**. Περιλαμβάνει τις **αμυντικές λειτουργίες** (διαδικασία προσαρμογής) καθώς και τις εσωτερικευμένες αντικειμενοτρόπες σχέσεις. Ως αμυντικός σχηματισμός έχει μια **αυτοσυντηρητική** λειτουργία που προστατεύει την ύφανσή του από τις ενορμητικές διαρρήξεις και τις εξωτερικές εισβολές. Κινητοποιεί άμυνες εναντίον των παρορμήσεων που μας κατοικούν, προστατεύοντας τον ψυχισμό κατά της πραγματοποίησης των επιθυμιών του συμπεριλαμβανομένης της **επιθυμίας της μη επιθυμίας**. Ο Freud στην *Επιτομή* του (τελευταίο στάδιο της φροϋδικής θεωρίας) βλέπει την καταγωγή του **Εγώ** σε μια **προοδευτική διαφοροποίηση** από το **Εκείνο**, κάτω από την επίδραση της εξωτερικής πραγματικότητας, αλλά το κρατά πάντα κάτω από την εξάρτηση του ενορμητικού που το τρέφει και το κινεί, ακόμα κι αν το Εγώ δουλεύει στην προσπάθεια να θέσει υπό την επηρέα του τα πιο βαθειά στρώματα του Εκείνου. Το Εγώ των **αρχών της ζωής**, ως **Εγώ -ευχαρίστηση** παραμένει πολύ κοντά σ'ότι αφορά τη λειτουργία του προς αυτές τις ώσεις που επιζητούν να πετύχουν ικανοποίηση μέσω των πιο σύντομων διαδρομών (εκφορτίσεις). Βέβαια, θα παραχωρήσει προοδευτικά έδαφος όταν θα αντιμετωπίσει τη **δοκιμασία της πραγματικότητας**. Εν τέλει το Εγώ οργανώνεται επί της **συγκρουσιακής** βάσης: επιθυμία vs εμπόδιο πραγματοποίησής της. Είναι ένα σύστημα λειτουργιών το οποίο, μαζί με το *Υπερεγώ* και το *Εκείνο*, ανήκει σε μια ευρύτερη δομή του ψυχικού οργάνου. Παρουσιάζεται ως μεσολαβητής μεταξύ του Εκείνο και του εξωτερικού κόσμου, και οδηγεί τις ενορμητικές απαιτήσεις προς **μεταμφιεσμένες ικανοποιήσεις**. Από κάθε άποψη οδηγείται από τις προσταγές μιας αρχής μετριασμένης ευχαρίστησης. Αγρυπνώντας για την αυτοσυντήρησή του το Εγώ υψώνει εμπόδια στις υπερβολικές ενορμητικές απαιτήσεις που αναδύονται από το εσωτερικό, όπως προστατεύεται και από τις πολύ σκληρές επιταγές που προέρχονται, κυρίως μετά το πέρας της πρώτης παιδικής ηλικίας, από τον εξωτερικό κόσμο (σκληρό και άκαμπτο Υπερεγώ). Παίρνοντας μέσα του (εσωτερικεύσεις) τα αντικείμενα των ερώτων του, τα παιδικά αιμομικτικά αντικείμενα αγάπης που λίγο λίγο εγκαταλείπει (πένθος), το Εγώ τροποποιείται μέσω των ταυτίσεων χτίζοντας το Υπερεγώ του. Αυτό το τελευταίο εγκαθίσταται στο πεδίο του Εγώ ως **αναπόσπαστο μέρος του** φορέας του πολιτισμικο-εκπαιδευτικού παρελθόντος του υποκειμένου και σύστημα επίβλεψης. Βρισκόμαστε λοιπόν μπροστά σ'ένα Εγώ που διαχειρίζεται, που διαπραγματεύεται, που είναι ικανό να μεταβάλλει σκέψεις και επιθυμίες με την ανασταλτική δράση του, που δύναται να δώσει λύσεις σε ό,τι το απασχολεί μέσω συμπτωμάτων ονείρων, φαντασιώσεων και μετουσιώσεων. Κατά τον Freud (1914, 1920, 1933) όπως αναφέρεται στον Χαρτοκόλλη (2006) η **έννοια του χρόνου** και η γένεσή της είναι έμφυτες στην οργάνωση και τη λειτουργία του **Εγώ**.

Ο Freud (στον Kaufmann 1998), διαφοροποίησε την **πρωτογενή** από την **δευτερογενή** διαδικασία στο δοκίμιό του «Η ερμηνευτική των ονείρων» (1900), με τρόπον ανάλογο με τη διαφοροποίηση ανάμεσα στην αρχή της ευχαρίστησης και την αρχή της πραγματικότητας.

² Η δευτερογενής διαδικασία τίθεται στην υπηρεσία της αρχής της πραγματικότητας.

Η **πρωτογενής διαδικασία** αφορά, από πλευράς *τοπικής* χαρακτηρίζει το **ασυνείδητο** και αφορά στον τρόπο διακίνησης και κυκλοφορίας των αναπαραστάσεων (παλινδρομική διαδικασία), γεγονός το οποίο προσδίδει στο όνειρο ένα αέναο γλίστρημα του νοήματος. Από **οικονομικής** και **δυναμικής** πλευράς, στην πρωτογενή διαδικασία η ψυχική ενέργεια κυλάει ελεύθερα προσπερνώντας τα εμπόδια από την μια αναπαραστάση στην άλλη, διαμέσου των μηχανισμών της **μετάθεσης** και της **συμπύκνωσης**, διαδικασίες προεξάρχουσες τόσο στην εργασία του ονείρου όσο και στη διαδικασία σχηματισμού του συμπτώματος. Η ασυνείδητη εργασία του ονείρου αποσκοπεί στο να εξασφαλίσει, από τις **συντομότερες οδούς**, μια **ταυτότητα αντίληψης**, με την έννοια της αναπαραγωγής, με ψευδαισθητικών τρόπο, εμπειριών ευχαρίστησης. Επομένως η πρωτογενής διαδικασία αφορά στην επένδυση της επιθυμίας μέχρι βαθμού ψευδαίσθησης, τίθεται στην υπηρεσία της **αρχής της ευχαρίστησης**.

Η **δευτερογενής διαδικασία** χαρακτηρίζει το **προσυνειδητό-συνειδητό** σύστημα και αφορά στις λειτουργίες της εργήγορης, της προσοχής, της συλλογιστικής, της ελεγχόμενης πράξης, τίθεται στην υπηρεσία της **αρχής της πραγματικότητας**. Το προσυνειδητό είναι ο τόπος της δευτερογενούς διαδικασίας. Με αυτήν την έννοια, η δευτερογενής διαδικασία αποτελεί μια εξέλιξη της πρωτογενούς διαμέσου δε αυτής αναζητείται μια ταυτότητα σκέψης η οποία, χωρίς να χάνει τα σημεία σύνδεσης των αναπαραστάσεων, είναι σε θέση να μην ξεγελιέται από την ένταση τους. Η δευτερογενής διαδικασία επιτελεί μια κανονιστική/ ρυθμιστική λειτουργία, της πρωτογενούς διαδικασίας, που χαρακτηρίζει το ασυνείδητο και γίνεται εφικτή χάρη στη σύσταση του **Εγώ**, το οποίο επέχει προεξάρχοντα ρόλο την αναστολή της πρωτογενούς διαδικασίας. Στις **παθολογικές άμυνες** το Εγώ εμφορείται από την πρωτογενή διαδικασία. Προκύπτει έτσι ο *πρωτογενής χαρακτήρας της άμυνας*, τουθόπερ η *παρορμητική* της πλευρά. Με οικονομικούς όρους, στην **πρωτογενή διαδικασία** η εμπλεκόμενη ενέργεια γυρεύει άμεσα την συνολική της εκφόρτιση διαμέσου των *συντομότερων οδών*. Εδώ κατά τον Freud (Laplanche-Rontalis 1967), το νευρωνικό σύστημα εκτονώνει άμεσα και συνολικά την ποσότητα της διέγερσης. Ο Freud υποστήριζε ότι οι **πρωτογενείς διαδικασίες** εμφανίζονται όταν οι ιδέες εγκαταλείπονται από την *προσυνειδητή κάθξη*, οπότε επενδύονται από την αντιανεσταλμένη ενέργεια του *ασυνείδητου* που αγωνίζεται για να βρει μια διέξοδο. Γενικότερα ονομάζουμε **δευτερογενή διαδικασία** (ή δευτερογενή σκέψη) την άμυνα του ψυχικού οργάνου που έχει ως αποτέλεσμα να κρατάμε *μόνο το ένα νόημα*, σε αντιδιαστολή με το χάος της πρωτογενούς διαδικασίας στην οποία υπάρχει ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ των αναπαραστάσεων. Αν παραμείνουμε στην πρωτογενή διαδικασία τότε βρισκόμαστε (πηγαίνουμε) **ταυτόχρονα** σε όλα αυτά τα νοήματα, οπότε τελούμε σε **σύγχυση** (ψύχωση). **Εν κατακλείδι**, η δευτερογενής διαδικασία (ή δευτερογενής άμυνα) είναι η άμυνα κατά της διάλυσης ώστε να μην κατακλυστούμε από τις (πολλές) εικόνες και από το βάρος του συναισθηματικού φορτίου που τις συνοδεύει. Όταν ομιλούμε, καλώς εχόντων των πραγμάτων, αγνοούμε αμυντικά τα πολλαπλά ασυνείδητα νοήματα στα οποία παραπέμπουν οι λέξεις τις οποίες εκφέρουμε, διαφορετικά θα είμαστε επιρρεπείς στην ψύχωση. Με αυτήν την έννοια, *ο λόγος ψεύδεται*. Το ψεύδος (κενά στο λόγο) είναι απαραίτητο στοιχείο για την ύπαρξη μας: όταν μιλάμε είμαστε ειλικρινείς αλλά δε λέμε την αλήθεια (οξύμωρο).

Η αντίθεση ανάμεσα στην πρωτογενή και τη δευτερογενή διαδικασία αντιστοιχεί, στους δύο τύπους κυκλοφορίας της ψυχικής λειτουργίας: **ενέργεια ελεύθερη** και **ενέργεια δεσμευμένη**. Στην πρωτογενή διαδικασία η ενέργεια είναι *ελεύθερη* εφόσον κυλάει προς την εκφόρτιση με τον αμεσότερο και συντομότερο τρόπο. Αντίθετα στη δευτερογενή διαδικασία είναι *δεσμευμένη* στο μέτρο κατά το οποίο η κίνησή της προς την εκφόρτιση είναι συγκρατημένη και **ελεγχόμενη**. Αυτό θυμίζει, σκεπτόμαστε, τη διαφορά ανάμεσα αφενός στην αρχική αναπτυξιακή φάση του μωρού όπου αυτό δεν έχει ακόμα τον έλεγχο των σφιγκτήρων και αφετέρου στη μεθύτερη φάση όπου αυτό είναι κυρίαρχο. Τω όντι, από αναπτυξιακής πλευράς, η ελεύθερη κατάσταση της ενέργειας προηγείται της δεσμευμένης, με την έννοια ότι δομικά η δεύτερη χαρακτηρίζεται από έναν υψηλότερο βαθμό οργάνωσης.

Η Fries, διαμέσου διαχρονικών κλινικών μελετών, υποστηρίζει ότι οι διαταραχές κατά την **προοιδιπόδεια** φάση της ζωής, αντανakλώνται στη **λανθάνουσα περίοδο**. Το δίλλημα του παιδιού κατά τη λανθάνουσα περίοδο διατυπώνεται ως εξής: *Αν οι άμυνες είναι πολύ αδύναμες, τότε το παιδί κατακλύζεται από ενστικτώδεις/ενορμητικές ώσεις και παρορμητικές πράξεις. Αν οι άμυνες είναι εξεσημασμένα άκαμπτες, τότε το παιδί αναστέλλεται. Η παθολογία μπορεί να υπάρχει σε συνάρτηση με οποιαδήποτε από τις συνήθεις άμυνες της λανθάνουσας περιόδου, όπως με την **απώθηση**, τον **εξ'αντιδράσεως σχηματισμό (reaction-formation)**, **ιδεοψυχαναγκαστικές τάσεις** και **μετουσίωση**.*

Οι διαταραχές στην ανάπτυξη κατά τη λανθάνουσα περίοδο μπορεί να εκφράζονται με τη μορφή *κοινωνικής δυσπροσαρμοστικότητας, παιδαγωγικών δυσκολιών, νευρωτικών συμπτωμάτων, γενικευμένης διαταραχής στη συμπεριφορά, ή ψύχωσης.*

Η Α. Freud σημειώνει ότι **λιβιδινική** και **επιθετική ενέργεια** προερχόμενη από αυνανιστικές φαντασίες μπορεί να μετατίθεται από τον σεξουαλικό τομέα στις **δραστηριότητες** του Εγώ, διαταράσσοντας έτσι τις λειτουργίες του. Αναφέρθηκε από πολλούς η συσχέτιση των **παιδαγωγικών προβλημάτων** ως έκφραση **ενδοψυχικών συγκρούσεων**. Η συγγραφέας τονίζει επίσης ότι η κοινωνική δυσπροσαρμοστικότητα εμφανίζεται πρωτίστως στην αρχή της λανθάνουσας, κυρίως *όταν η **επιθετικότητά** του παιδιού αρχίζει να στρέφεται κατά του ευρύτερου περιβάλλοντος, **έξω** από τον οικογενειακό κύκλο,* ενώ ο Aichorn σημειώνει ότι στο παιδί με **αντικοινωνική συμπεριφορά** υπάρχουν δυσκολίες μετάβασης της ναρκισσιστικής λιβιδούς σε αντικειμενοτρόπο, εγκαθίστανται δυσκολίες μετάβασης από την αρχή της ευχαρίστησης στην αρχή της πραγματικότητας, με αποτέλεσμα τη δυσπροσαρμοστικότητα αρχικά εντός της οικογένειας και δευτερευόντως στον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο. Ο Eisler μεταδίδει ότι στην ιστορία ενός **παραβατικού** ατόμου πολύ συχνά μαθαίνουμε ότι ως παιδί, κατά τη λανθάνουσα περίοδο, υπέφερε μια *αδικία* που υπέστη επί του πραγματικού, μια συγκεκριμένη *ατιμία* που διαπράχθηκε εις βάρος του από τους γονείς του. Η συνέπεια είναι ο σχηματισμός ενός «κουτσορευμένου» **Υπερεγώ**, που προδιαθέτει το υποκείμενο στην απελευθέρωση επιθετικότητας.

Ο Παναγιώτης είναι 7, πηγαίνει στη Δευτέρα δημοτικού. Κατά την ημέρα του αγιασμού της πρώτης δημοτικού, ο πατέρας του μετέδιδε σε μιαν ομήγυρη ότι κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού χτυπούσε ακόμα και μεγαλύτερα παιδιά στο μέτρο που ο ίδιος ανησυχούσε μήπως κάποια στιγμή αυτά ανταποδώσουν. Σε άλλες συζητήσεις, ο ίδιος πατέρας είχε μεταδώσει, περισσότερες από μια φορά, ότι ο δικός του πατέρας –αστυνομικός στο επάγγελμα– ήταν εξαιρετικά αυστηρός, υπονοώντας προφανώς ότι δεν θα ευχόταν να μεγαλώσει το δικό του γιό με τον ίδιο τρόπο. Κατά το τέλος της πρώτης δημοτικού στη διάρκεια ενός παιδικού party με πιάνα για τα παιδιά, ο μικρός Παναγιώτης, εξάχρονος τότε, έδωσε δείγμα αντικοινωνικής συμπεριφοράς όταν, ενώ κολυμπούσε με τους συμμαθητές του εντός της πισίνας, έκανε «πατητή» σε ένα άλλο ομήλικο παιδάκι, τον Λεωνίδα. Ο τελευταίος έμπηξε έντρομος τα κλάματα, ενώ ο Παναγιώτης απεβλήθη από την πισίνα. Στην αρχή της δευτέρας τάξης η επιθετική του συμπεριφορά διευρύνθηκε και εδηλώθηκε εναντίον πολλών παιδιών στην τάξη, με αποτέλεσμα το θέμα να πάρει διαστάσεις (παρεμβάσεις γονιών προς τη δασκάλα, το διευθυντή του σχολείου κ.λ.π.). Δεν έχουμε κλινικό υλικό στη διάθεσή μας, ωστόσο μια υπόθεση εργασίας είναι πως ο πατέρας του Παναγιώτη, χωρίς να το συνειδητοποιεί προφανώς, διαπαιδαγωγεί το γιό του με την ίδια αυστηρότητα που τον μεγάλωσε ο δικός του πατέρας (ταύτιση με τον επιτιθέμενο), με αποτέλεσμα το παιδί να μεταφέρει στα παιδιά της τάξης, τη συσσωρευμένη επιθετικότητα εναντίον του πατέρα του.

Η Anna Freud σημειώνει πως είναι η **περιοδική ανάγκη** για **αυνανισμό**, που εξηγεί τον περιοδικό και ψυχαναγκαστικό χαρακτήρα των εκδραματίσεων σε κάποιες περιπτώσεις και των κοινωνικών δυσπροσαρμογών. *Το **συνηθέστερο είδος νευρωτικής ασθένειας κατά τη λανθάνουσα περίοδο είναι η ιδεοψυχαναγκαστική νεύρωση.*** Αναφορικά δε με την **παιδική ψύχωση**, η τάση των τελευταίων ετών είναι να υποστηρίζεται η σημασία της διάδρασης (αλληλεπίδραση) της εγγενούς προδιάθεσης με κάποιους περιβαντολογικούς παράγοντες.

Αναφορικά με τη θεραπεία κατά τη λανθάνουσα περίοδο, αυτή στρέφεται προς την **ενδυνάμωση** του **Εγώ**, είτε επαυξάνοντας τις άμυνες, είτε χαλαρώνοντας την ιδεοψυχαναγκαστική άμυνα, στην περίπτωση ενός υπερβολικά άκαμπτου και ισχυρού Υπερεγώ. Η Bornstein έδωσε έμφαση στην ανάγκη του παιδιών σε ψυχοθεραπεία, *ιδιαίτερα στην πρώτη φάση της λανθάνουσας περιόδου (πριν τα 8 χρόνια της ζωής), να **βάλλουν κατά***

των ελεύθερων συνειρμών (με αυτήν την έννοια αντιστέκονται στη διάρθρωση και εκφορά του λόγου, η ομιλητική θεραπεία δυσχεραίνεται).

Ένας συνειρμός είναι η διάρθρωση ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα **ψυχικά στοιχεία** των οποίων η σειρά συνιστά μια **συνειρμική αλυσίδα**. Οι συνειρμοί του ονείρου αφορούν σε ό,τι από το υποκείμενο είναι σε συνειρμική σύνδεση με αυτό το όνειρο. Η έννοια του συνειρμού παραπέμπει το σύνολο του υλικού το οποίο ρηματοποιείται/εκφέρεται στη διάρκεια μιας ψυχαναλυτικής συνεδρίας. Μια ιδέα η οποία η οποία έρχεται στο υποκείμενο είναι πάντα ένα στοιχείο το οποίο παραπέμπει, ασυνείδητα ή όχι, σε άλλα στοιχεία. Προκύπτουν έτσι **συνειρμικές σειρές** γραμμές, νήματα, αλυσίδες, συρμοί, κ.λ.π. Αυτές οι σειρές πλέκονται μεταξύ τους σε αληθινά δίκτυα τα οποία συνιστούν κομβικά στοιχεία. Οι συνειρμοί έτσι όπως προκύπτουν στην ομιλία του υποκειμένου αντιστοιχούν σε μια σύνθετη οργάνωση της μνήμης. Σε ένα σύμπλεγμα συνειρμικό η δύναμη ενός στοιχείου δεν παραμένει προσδεσμένη σ'αυτό αμετάβλητα, αλλά το παιχνίδι των συνειρμών εξαρτάται από οικονομικούς παράγοντες. Τω όντι, η ενέργεια της επένδυσης μπορεί να **μεταφέρεται** από το ένα στοιχείο στο άλλο.

Σχετικά με τη θεραπεία των δυσκολεμένων παιδιών, η Aichorn διατύπωσε την άποψη ότι *αν η θεραπεία πετύχει στο να μην επιτρέψει στο παιδί να εκφράζει την εσωτερική του σύγκρουση **συμπεριφορικά** ή με **δυστροπία**, τότε η σύγκρουση θα εκφραστεί διαμέσου νευρωτικού συμπτώματος, το οποίο στη συνέχεια μπορεί να γίνει αντικείμενο ψυχανάλυσης.* Επιστημάνθηκε η αξία των διαχρονικών μελετών στην κλινική διερεύνηση της λανθάνουσας περιόδου.

Η Friend έγραψε σχετικά με τον T. που είδε (ψυχοθεραπευτικά) κατά τη λανθάνουσα περίοδο και συνέχεια στην εφηβεία. Αναφέρθηκε ότι στη λανθάνουσα περίοδο τα αγόρια έχουν λιγότερα **νευρωτικά συμπτώματα** (από τα κορίτσια) και περισσότερο συμπεριφορικά ή ψυχωτικές διεεργασίες. Συχνά επίσης **καθλώνονται** ή **παλινδρομούν** σε προγενετήσια στάδια της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης. *Πολλά παιδιά είναι **διαστροφικά**, μολονότι εκ του παραλλήλου εξακολουθούν να περιφρουρούνται σε αυτά τα παιδιά, διάφορα επίπεδα των λειτουργιών του Εγώ.* Κατά τις Friend και Bornstein, η **παλινδρόμηση** μπορεί να αποτελεί άμυνα στη σύγκρουση με την επιθυμία για αυνανισμό, ενώ η Baukbaum διαφοροποιεί ανάμεσα στο νευρωτικό ανεσταλμένο παιδί της λανθάνουσας περιόδου και το αυστηρά/σοβαρά εκδραματίζον (acting-out child). Άλλοι έδωσαν έμφαση στα προβλήματα της μετουσίωσης, ενώ κάποιοι έφεραν στο προσκήνιο τις θέσεις της Klein αναφορικά με τα τεχνικά προβλήματα στην ανάλυση των παιδιών. Επίσης συζητήθηκε η θεματική της μεταβίβασης των παιδιών στη λανθάνουσα περίοδο. Η Friend σημείωσε ότι θα ήταν η **βιολογική μείωση της λιβιδινικής ενόρμησης** η οποία, συνδυαστικά με την **απώθηση** της, κάνουν ώστε να προεξάρχει η επιθετική ενορμητική συνιστώσα κατά τη λανθάνουσα περίοδο. Αυτό εξηγεί εν μέρει την συγκράτηση και την δυσπιστία του παιδιού κατά την λανθάνουσα περίοδο. Σε πολλές περιπτώσεις προβληματικής/άτυπης λανθάνουσας περιόδου που διανύουν κάποια παιδιά, η μεταβίβαση επισκιάζεται από τη διάχυση της **μη ουδετεροποιημένης επιθετικής ενέργειας** που στοχεύει κατά των αντικειμένων της περιρρέουσας ατμόσφαιρας.

Κατά την θεωρία του Εγώ, όσο ισχυρότερο είναι το Εγώ, τόσο περισσότερο ενισχύει την **ουδετεροποιημένη ενέργειά** του (ο Freud μιλάει για αποσεξουαλικοποίηση). *Όσο πιο αδύναμο είναι το Εγώ, τόσο λιγότερο επενεργείται η ουδετεροποίηση.* Στην φροϋδική σκέψη έννοια της **αποσεξουαλικοποίησης** αφορά σε μια εκδήλωση της σεξουαλικής ενόρμησης η οποία επενδύει λιβιδινικά/σεξουαλικά το αντικείμενο ή το Εγώ (ναρκισσιστική αναδίπλωση). Στην αποσεξουαλικοποίηση έχουμε απόσυρση της λιβιδινικής επένδυσης από το αντικείμενο η οποία πάει χέρι-χέρι με την σεξουαλικοποίηση του Εγώ. Στα πλαίσια της μετουσίωσης η

αποσεξουαλικοποίηση (αλλαγή αντικειμένου και σκοπού) αποτελεί προϋπόθεση για να πλησιάσει το άτομο το κοινωνικό.

Ο Freud υποστήριζε ότι η μεταστροφή μιας σεξουαλικής δραστηριότητας σε μετουσιωμένη δραστηριότητα προϋποθέτει την **αποσεξουαλικοποίηση** του αρχικού σεξουαλικού αντικειμένου, η οποία συμπίπτει με την απόσυρση της λιβιδούς πάνω στο Εγώ (ναρκισσισμός): πρόκειται για τη **λιβιδώ του Εγώ** η οποία μπορεί να **μετατίθεται** σε άλλες δραστηριότητες *μη σεξουαλικές*, δηλαδή μια *αποσεξουαλικοποιημένη ικανοποίηση*. Η μετουσίωση απαιτεί δηλαδή ένα ενδιάμεσο στάδιο, την απόσυρση της λιβιδούς στο Εγώ. Έτσι η έννοια της μετουσίωσης εξαρτάται στενά από τη ναρκισσιστική διάσταση του Εγώ: για να μετουσιώσουμε απαιτείται η παρέμβαση του **ναρκισσιστικού Εγώ**.

Εν κατακλείδι, στην αποσεξουαλικοποίηση³ το Εγώ αποσύρει τη λιβιδώ από το σεξουαλικό αντικείμενο, την στρέφει στον εαυτό του, και στη συνέχεια επενδύει με αυτή τη λιβιδώ ένα *νέο σεξουαλικό στόχο* (μετάθεση). Έτσι η άμεση σεξουαλική ικανοποίηση/εκφόρτιση της ορμής αντικαθίσταται με μια μετουσιωμένη ικανοποίηση η οποία δίνει **ναρκισσιστική ικανοποίηση** (η ναρκισσιστική ανταμοιβή του καλλιτέχνη) στο μέτρο που έχει προηγηθεί της μετουσίωσης η ναρκισσιστική απόσυρση. Η μετουσίωση δεν λαμβάνει χώρα παρά με τη διαμεσολάβηση του Εγώ. Η δημιουργική/μετουσιωμένη δραστηριότητα του καλλιτέχνη ενισχύεται από τις ναρκισσιστικές ικανοποιήσεις που του προσδίδει το δημιουργικό του έργο.

Η Friend έδειξε τις συνέπειες που μπορεί να έχουν *σοβαρές νευρώσεις των μανάδων στα αγόρια τους*, στο αναπτυξιακό στάδιο από τη **λανθάνουσα περίοδο** ως την **εφηβεία**. Επίσης άντλησε κλινικό υλικό από μια περίπτωση **ιδεοψυχαναγκαστικού αυνανισμού** στην **λανθάνουσα περίοδο**, όπως προέκυψε από την ανάλυση της ίδιας περιπτώσεως στην **εφηβεία**. Σε μια περίπτωση οκτάχρονου αγοριού που κούραρε, του M. το παιδί στη διάρκεια θεραπείας εξελίχτηκε από φοβισιάρη, δύσπιστο επιφυλακτικό, κακόκεφο τελειομανές και άκαμπτο, σε ένα **επιδεικτικό και επιθετικό παιδί, ταυτιζόμενο με τον επιτιθέμενο**.

Η ΤΑΥΤΙΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΕΠΙΤΙΘΕΜΕΝΟ: Αμυντικός μηχανισμός περιγραφείς το 1936 από την Anna Freud⁴. Εδώ το υποκείμενο *ταυτίζεται* με εκείνον τον οποίο φοβάται π.χ τα επιθετικά στοιχεία ενός βίαιου γονιού, και παίρνει χαρακτηριστικά του. Σε αυτήν την περίπτωση το υποκείμενο διεκδικεί την *ισοδυναμία* του με τον άλλο με σκοπό να έρθει στη θέση που κατέχει ο άλλος, ο οποίος είναι ο δυνατός. Έτσι το παιδί π.χ γίνεται *ισότιμο* δηλαδή ο *επιτιθέμενος γονιός*, ακριβώς σαν τον επιτιθέμενο γονιό (ό,τι μας κάνουν θέλουμε να το κάνουμε και εμείς στους άλλους). Επομένως, στην *ταύτιση* με τον *επιτιθέμενο ταυτίζομαι* με εκείνον που φοβάμαι και *παίρνω τα χαρακτηριστικά του*. Τω όντι βλέπουμε σε ποιών βαθμό, σε ορισμένα παιχνίδια, τα παιδιά «*γίνονται*» οι κακοί, π.χ ο κακός λύκος, ή μμούντα φωνές ζώνων ή μεταμφιέζονται σε ζώα, υποδύονται κλέφτες κ.λπ

---

³ Κάθε **αποσεξουαλικοποίηση** δεν είναι μετουσίωση π.χ. δεν είναι μετουσίωση η αναψυχή, η καθημερινή εργασία. Αντίθετα δεν νοείται μετουσίωση χωρίς την έννοια της αποσεξουαλικοποίησης. Ας σημειωθεί ότι η αποσεξουαλικοποίηση κάνει εφικτή τη διάκριση ανάμεσα στο νευρωτικό σύμπτωμα και στη μετουσίωση. Τω όντι, στη νεύρωση υπάρχει ενστικτώδης ικανοποίηση, δηλαδή ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας. Για παράδειγμα στην υστερική αφωνία της Ντόρα (κλινική περίπτωση του Freud) η αιμομικτική επιθυμία του στοματικού έρωτα με τον πατέρα ικανοποιείται στην ασυνείδητη φαντασία της ασθενούς. Αντίθετα στη μετουσίωση (αλλαγή σκοπών και αντικειμένων) η ικανοποίηση δεν είναι πλέον ενστικτώδης, σεξουαλική.

⁴ **Anna Freud**: Γεννήθηκε στη Βιέννη το 1895. Ψυχαναλύτρια, κόρη του Sigmund Freud. Αρχικά ήταν δασκάλα, καθώς όμως στάθηκε δίπλα στον πατέρα της ταυτόχρονα εργάστηκε για την περαιτέρω ανάπτυξη της ψυχαναλυτικής θεωρίας. Διακρίθηκε στην εργασία της με παιδιά. Εστίασε στο θέμα της **δόμησης του Εγώ** σε σχέση με την εξέλιξη της προσωπικότητας και τους μηχανισμούς άμυνας. Διέφυγε των Ναζί μαζί με τον πατέρα της το 1938 στο Λονδίνο. Ίδρυσε το **Hampstead Child Therapy Course and Clinic** στο Λονδίνο το **1947** και υπηρέτησε ως διευθύντρια του από το 1952. Επίσης συνέβαλε καθοριστικά στην έκδοση του περιοδικού Psychoanalytic Study of the Child το 1945. Ήταν πολυγραφότατη. Πέθανε το 1982.

Η Α. Freud περιγράφει αυτόν το μηχανισμό ως **άμυνα** του **υποκειμένου** σε κίνδυνους σωματικής επίθεσης ή εκσεσημασμένης κριτικής από πρόσωπα εξουσίας. Απέναντι σε αυτούς τους κινδύνους η συμπεριφορά του υποκειμένου είναι το αποτέλεσμα μιας **αντιστροφής ρόλων** : αυτός που δέχεται την επίθεση επιτίθεται, κάνω στον άλλο ό,τι μου έκανε.

Πρόκειται για **αντιφοβική κίνηση**, *κίνηση εσωτερική* για να κρύψει το παιδί το φόβο του: ταυτίζεται με τον επιτιθέμενο π.χ γονιό βίαιο, επειδή τον φοβάται. Ο μηχανισμός αυτός έχει σαν σκοπό το υποκείμενο να τα «*βγάλει πέρα*» - επειδή φοβάται, μπρος στην ανημπόρια του, και προστατεύεται από τον κίνδυνο που διατρέχει μπρός στον επιτιθέμενο. Μέσω αυτού του αμυντικού μηχανισμού διεκδικεί την ισοδυναμία: έχουμε εδώ την έννοια της διεκδίκησης της ισοδυναμίας. Για παράδειγμα λέει το μικρό αγόρι στον πατέρα του «*θα σου σπάσω το κεφάλι*», έτσι θα είμαι στο ίδιο σημείο με εκείνον. Άλλως ειπείν, *κάνω ό,τι έκανες, με σκοπό να έρθω στη θέση που έχεις, που κατέχεις, να φτάσω και εγώ στη θέση του δυνατού, διεκδικώ, με σκοπό να έρθω σε θέση ισότιμη με εσένα, να γίνουμε ισodύναμοι.*

Κατά την Α. Freud ο μηχανισμός της **ταύτισης με τον επιτιθέμενο**, είναι προεξάρχον προστάδιο στη δόμηση του Υπερεγώ (η επιθετικότητα στρέφεται προς τα έξω και όχι, ακόμα, εναντίον εαυτού υπό τη μορφή αυτοκριτικής). Η επιστράτευση αυτού του μηχανισμού παρατηρείται συχνά στα άτομα που έχουν υποστεί **κακοποίηση**.

Ο οκτάχρονος ασθενής της Friend δεν ήταν πλέον ντροπαλός στο σχολείο, έγινε πιο αυθόρμητος και εμφάνισε μια εκσεσημασμένη ώθηση ως προς την ικανότητά του για μάθηση. Έλεγε περισσότερο τις αντιδράσεις του, ήταν φιλικότερος και ικανότερος, πλέον, να λεκτικοποιεί τα άγχη του. Στα camps ήταν επιθετικός και κυριαρχικός. Οι γονείς του τον σταμάτησαν από την ανάλυση στα 10 χρόνια του και η αναλύτρια τον ανέλαβε ξανά στα **14 και εννέα μήνες**, ωστόσο η εικόνα του είχε υποτροποιάσει και σε καμία περίπτωση θύμιζε το αγόρι των οκτώμισι ετών που είχε αφήσει: ήταν πάλι «*μικρός*», αδέξιος, ντροπαλός, αγχώδης. Έδειξε νιάξιμο για τις σεξουαλικές φαντασίες και δραστηριότητες, και ανέφερε ότι *στη λανθάνουσα περίοδο είχε κάποιες σεξουαλικές εμπειρίες με έναν ξάδερφό του*. Η αδερφούλα του επίσης, στην ηλικία των **3 ετών και 9 μηνών**, παραπέμφθηκε σε θεραπεία. Από το υλικό προέκυψε ότι η μητέρα αυτών των παιδιών είχε, επίσης, μια διαταραγμένη λανθάνουσα περίοδο. Τα παιδιά της έλαβαν, σε όλα τα στάδια της ανάπτυξής τους, μια εχθρική και ασυνεπή φροντίδα. Η επιθετικότητα και η αρρενωπή ταύτιση του μικρού κοριτσιού αφενός, αλλά και η εχθρότητα του αγοριού (ταύτιση με τη φαλλική μάνα), οδήγησαν τα παιδιά σε αυξημένες **διαστοφικές ικανοποιήσεις**, έτσι ώστε, τουλάχιστον για το αγόρι, η λανθάνουσα περίοδος να καταλήξει να είναι διαταραγμένη.

Η Friend παρουσίασε επίσης την περίπτωση ενός παιδιού **14 και μισό**, του Τ., διανοητικά προικισμένου, ωστόσο ντροπαλού, με μια χαρακτηριστική αποφυγή στη χρήση των χεριών του. Μίλησε στην αναλύτριά του για τις κοινωνικές του δυσκολίες, την ενασχόληση με τις στύσεις και τις ονειροπολήσεις του (φαντασιώσεις με μάχες). Το κλινικό υλικό έδειξε δυσκολίες που ανάγονταν στην πρώιμη παιδική ηλικία. Η μαμά του ήταν ικανή για πολλή τρυφερότητα αλλά και πολλή οργή (προφανώς, μεταβολές της διάθεσης). Εκείνη την εποχή της πρώιμης παιδικότητας, πήγε στον βρεφονηπιακό σταθμό, αλλά ήταν πολύ *ντροπαλός* αλλά *αυτό έκρυβε εκσεσημασμένη οργή και επιθετικότητα*, έτσι ώστε, εν τέλει να καταφέρνει να επισύρει την τιμωρία από το δάσκαλο ή τη μαμά του. Η μαμά του τον έπλενε μέχρι τα 6-7, και αυτό κατέστη ένα χαρακτηριστικό-επαναλαμβανόμενο τελετουργικό: η μαμά του έδινε άλλα 5 λεπτά πριν τον ξαπλώσει στο κρεβάτι, στη διάρκεια των οποίων το αγόρι αυνανιζόταν φανταζόμενο ότι το πέος είναι ένας άνδρας, το οποίον έπαιρνε στα χέρια, υπό τα κράτος μιας φαντασίας σαδιστικού περιεχομένου. Την ίδια στιγμή είχε την αυταπάτη ενός μαγικού

ελέγχου επί της μητέρας του. Στα 7 με 8, απέκτησε τη συνήθεια να παίρνει ένα μικρό κομμάτι κοπράνων, να το μυρίζει και μετά να φοβερίζει το μικρότερο αδερφάκι του (ήταν τρεισήμισι ετών), βάζοντάς τον να το μυρίζει. Είχε εκσεσημασμένες σαδομαζοχιστικές φαντασίες ότι σκότωνε τον εαυτόν του ή τη μητέρα του ενώ βίωνε έσωθεν αισθήματα εσωτερικής μοναξιάς και ερέβους. Οι αυνανιστικές του δράσεις από την ηλικία των δέκα ετών χαρακτηρίζονταν από σημαντικές μαζοχιστικές ικανοποιήσεις. Από την ανάλυση στην εφηβεία του κατέστη προφανές ότι επί μονίμου βάσεως συγκρατούσε πολλά χαρακτηριστικά από την πολύμορφη διαστροφική (προοιδιπόδεια) παιδική σεξουαλικότητα, ενώ οι ταυτίσεις του ήταν προεξαρχόντως συμβιωτικές (πρωτογενείς ταυτίσεις).

Πρωτογενείς ταυτίσεις. Πρόκειται για ένα αρχαϊκό μηχανισμό, στην πρώτη σχέση του παιδιού με το αντικείμενο (μάννα) πριν τη διαφοροποίηση **Εγώ–Μη Εγώ**, κατά την οποία το παιδί είναι κολλημένο στο αντικείμενο. Ένας πρώτος δεσμός στο νήμα των σχέσεων συνδέει το υποκείμενο με ένα αντικείμενο το οποίο δεν έχει ακόμα αναγνωρισθεί ως τέτοιο, ένα αντικείμενο του οποίου δεν αναγνωρίζεται η ξεχωριστή ύπαρξη, η ετερότητα στις αρχικές φάσεις της ζωής. Εν αρχή λουπόν υπάρχει **ναρκισσιστική ενότητα** εν μέσω μιας φαντασίωσης παντοδυναμίας (πρωτογενής ταύτιση). Είναι η **παντοδύναμη ενότητα** η οποία εγγυάται την υπαρξιακή εξασφάλιση στο μέτρο που το νεογνό δεν μπορεί ακόμα να εξατομικευτεί από τη μητέρα του⁵. Μεταγενέστερα στη ζωή του υποκειμένου υπάρχει η **φαντασίωση συγχώνευσης**: τα δυο γίνονται ένα. Εδώ το υποκείμενο αναπλάθει τη φαντασίωση ότι θα υπάρξει ξανά αυτό το στεγανό, η ενότητα που θα απορροφήσει το αντικείμενο (παλινδρομική κίνηση).

Η ναρκισσιστική ενότητα προστατεύει το Εγώ :

α. από το «ο άλλος»⁶

β. από το «η άλωση»⁷

Εν κατακλείδι, οι πρωτογενείς ταυτίσεις είναι **φαντασιωτικές** κινήσεις κατά τις οποίες το υποκείμενο **αρπάζει** το αντικείμενο και γίνεται σαν το αντικείμενο. Γίνεται λόγος για φαντασίωση η οποία διαφέρει της πραγματικότητας, διαφέρει της πραγματικής συγχώνευσης.

ΚΛΙΝΙΚΟ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ: Γυναίκα σε ανάλυση με νεαρό ψυχωτικό γιο ο οποίος ψυχοθερείται (από άλλον ψυχοθεραπευτή). Μολονότι υπάρχει σαφής κληρονομικότητα η μητέρα διέπεται από έναν μόνιμο ιδεασμό πως όλα αυτά συμβαίνουν στο παιδί της εξαιτίας της, επειδή αυτή φταίει: ως εάν να είναι ένα, να μην ξεχωρίζουν. Πρόκειται για την φαντασίωση μιας συγχωνευτικής και παντοδύναμη, κολλώδη σχέση μάννας – παιδιού (ναρκισσιστική ενότητα). Η ίδια η ασθενής δεν εργάζεται και σκέπτεται να κάνει κάτι έξω από το σπίτι. Παράλληλα ανησυχεί που ο διαγνωσμένος γιος της «δεν κάνει τίποτα». Ο αναλυτής της υπενθυμίζει ότι, αντίθετα, ο γιος της κάνει: δεν είναι αλήθεια ότι *δεν κάνει* αφού ψυχοθερείται: αυτό που κάνει είναι η ψυχοθεραπεία. Η μητέρα όμως δεν δέχεται την υπενθύμιση του αναλυτή. Τω όντι, για αυτήν το «*κάνει κάτι*» ο γιος της στην προκειμένη περίπτωση σημαίνει να κάνει και ο γιός της κάτι έξω από το σπίτι, όπως η ίδια σκέπτεται και επιθυμεί να πράξει, με τον ίδιον τρόπο που το φαντάζεται η ίδια. Δεν μπορεί να δεχτεί το να πηγαίνει η ίδια «*μπροστά*» και ο γιος της

⁵ Το αντικείμενο από την ώρα που αρχίζει να υπάρχει για το μωρό αρχικά είναι του τύπου της αναγνώρισης ενός διπλού ή όμοιου. Αργότερα έρχεται η ετερότητα, δηλαδή το αντί εμού κείμενο.

⁶ Ο Winnicott μιλά για **άγχος διωκτικό**: ο άλλος θα μπει μέσα μου και θα μου κάνει κακό, θα αλλοιωθεί το Εγώ και θα καταστραφεί. Ο άλλος θα διατηρήσει το ναρκισσιστικά μου περιγράμμα και θα επέλθει κατάρρευση, μια διάλυση της συνοχής και συνέχειας του Εγώ.

⁷ Φαντασία του Εγώ ότι θα κυριευθεί, θα αλωθεί από το αντικείμενο, τον άλλο. Το Εγώ φαντάζεται ότι κινδυνεύει να κυριευθεί από τον άλλον. Μέσω της πλήρους συγχώνευσης πετυχαίνει ώστε να μην είναι διακριτή ακόμα και αυτή η αλληλοεπικάλυψη τους, ως εάν αυτή η ενότητα τους να είναι ένα νέο κράμα, ένα νέο δημιούργημα μέσω της συγχώνευσης, όπως ο ουρανός και η γη που συγχέονται ως «ένα» στην Κοσμογονία του Ησιόδου.

να μην κάνει το ίδιο. Ιδού η σύμμεκτη σχέση μάνας – παιδιού στην οποία καταργείται η διαφοροποίηση «υποκείμενο – αντικείμενο» : μάνα και γιος αποτελούν μια ενότητα.

Σχετικά με τις **πρωτογενείς ταυτίσεις** τίθεται ένα ερώτημα: στο βαθμό που η ταύτιση είναι μια κίνηση μεταξύ ενός Εγώ και ενός αντικειμένου κάτι που προϋποθέτει και υπονοεί απόσταση από το αντικείμενο πώς μπορούμε να την εννοήσουμε εν σχέσει προς μια κατάσταση *μη διαφοροποίησης*; Πολλοί αναλυτές αποκλείουν τον όρο *πρωτογενής ταύτιση* Έχουν προταθεί δύο εναλλακτικοί όροι:

α) Κολλώδης ταύτιση: όρος της Esther Bick⁸. Στην κολλώδη ταύτιση τα πράγματα μπορεί να είναι λίγο πιο «προχωρημένα» από την πρωτογενή ταύτιση και αυτό γιατί «*κολλάω*» σημαίνει είμαι, αλλά υπάρχει και ο άλλος και είμαστε κολλημένοι, όπως ο κισσός στον τοίχο.

β) Πικτόγραμμα: όρος της Pierra Aulangner⁹. Στο πικτόγραμμα υποθέτουμε ότι οι πρωτογενείς ζώνες του νεογνού, γίνονται ένα με το σώμα της μάνας. Αναφερόμαστε εδώ σ' ένα σωματικό επίπεδο.

Στο αγόρι του παραδείγματος που παραθέτει η συγγραφέας (ο T), οι πρωτογενείς ταυτίσεις παρατηρούνταν όχι μόνο στη σχέση με τη μαμά του αλλά, επιπροσθέτως, στις σχέσεις του με τα κορίτσια. Εκ των υστέρων η Friend σημείωσε ότι ο T ερωτικοποιούσε τις σχέσεις του. Ορμώμενος από τις οιδιποδειακές του συγκρούσεις εγκαθιστούσε τρυφερές σχέσεις με τη μαμά ή τον μπαμπά. Διέθετε πράγματι λίγη *ουδετεροποιημένη* ενέργεια, ωστόσο δεν είχε ένα ανοιχτό ρήγμα με την πραγματικότητα. Στην εφηβεία συνήθιζε να χρησιμοποιεί την **αυτόνομη πλευρά του Εγώ** του ώστε να συντηρεί κοινωνικές σχέσεις.

Οι έννοιες της **ουδετεροποίησης** της ενέργειας και του **αυτόνομου Εγώ** προέρχονται από το ψυχαναλυτικό ρεύμα της **Ψυχολογίας του Εγώ**. Αποτελεί ένα πρόσφατο ψυχαναλυτικό ρεύμα που συγκροτήθηκε λίγο πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο. Στην Αμερική, η Anna Freud επηρέασε την αμερικανική ψυχανάλυση στα 1940 και 1950. Η ψυχολογία του Εγώ θέτει ως στόχο και σκοπό της αναλυτικής θεραπείας, την προσαρμογή του Εγώ στην πραγματικότητα. Είναι μια ψυχολογία της **προσαρμογής** στην **πραγματικότητα**, βασίζεται στη σύλληψη ενός ψυχικού οργάνου που κυριαρχείται από το Εγώ, οι συνθετικές λειτουργίες του οποίου αποσκοπούν πρωτίστως στην προσαρμογή του υποκειμένου στο εξωτερικό περιβάλλον. Ούτως ή άλλως, ιστορικά μιλώντας, μετά τον θάνατο του Freud, η έννοια του Εγώ καταλήγει να γίνει το κεντρικό σημείο της ψυχανάλυσης, εις βάρος του Εκείνου.

Ο Ferencsi (πιστός μαθητής και συνεργάτης του Freud), περιέγραψε τη διαδικασία *προσαρμογής του ατόμου*: ξεκινά τη ζωή του με μια σκέψη που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «μαγική» για να καταλήξει, έπειτα από μια περίοδο εξέλιξης, στην αναγνώριση της πραγματικότητας. Ένας από τους λόγους αυτής της εξέλιξης, προς την Ψυχολογία του Εγώ, ήταν η αύξηση των διαταραχών του Εγώ, σε αντιδιαστολή με τις νευρωτικές διαταραχές, τουλάχιστον στους ασθενείς σε ανάλυση. Οι διαστροφές και οι διαταραχές συμπεριφοράς, συνδέονταν ολοένα περισσότερο με το Εγώ.

Κατά την θεωρία του Εγώ, όσο ισχυρότερο είναι το Εγώ, τόσο περισσότερο ενισχύει την **ουδετεροποιημένη ενέργειά** του (ο Freud μιλάει για αποσεξουαλικοποίηση). Όσο πιο αδύναμο είναι το Εγώ, τόσο λιγότερο επενεργείται η ουδετεροποίηση.

Στην φροϋδική σκέψη έννοια της **αποσεξουαλικοποίησης** αφορά σε μια εκδήλωση της σεξουαλικής ενόρμησης η οποία αρχικά επενδύει λιβιδινικά/σεξουαλικά το αντικείμενο ή το Εγώ (ναρκισσιστική

---

⁸ Esther Bick : γιατρός, ψυχίατρος, ψυχαναλύτρια. Γεννήθηκε στην Πολωνία το 1901 και πέθανε στο Λονδίνο το 1983.

⁹ Pierra Aulangner: γιατρός, ψυχίατρος, ψυχαναλύτρια. Γεννήθηκε στο Μιλάνο το 1923 και πέθανε στο Παρίσι το 1990.

αναδίπλωση). Στην αποσεξουαλικοποίηση έχουμε απόσυρση της λιβιδινικής επένδυσης από το αντικείμενο η οποία πάει χέρι –χέρι με την **σεξουαλικοποίηση του Εγώ**. Στα πλαίσια της μετουσίωσης η αποσεξουαλικοποίηση (αλλαγή αντικειμένου και σκοπού) αποτελεί προϋπόθεση για να πλησιάσει το άτομο το κοινωνικό.

Ο Freud υποστήριζε ότι η μεταστροφή μιας σεξουαλικής δραστηριότητας σε μετουσιωμένη δραστηριότητα προϋποθέτει την αποσεξουαλικοποίηση του αρχικού σεξουαλικού αντικειμένου, η οποία συμπίπτει με την απόσυρση της λιβιδούς πάνω στο Εγώ (ναρκισσιζμός): πρόκειται για τη **λιβιδώ του Εγώ** η οποία μπορεί να **μετατίθεται** σε άλλες δραστηριότητες *μη σεξουαλικές*, δηλαδή μια *αποσεξουαλικοποιημένη ικανοποίηση*. Η μετουσίωση απαιτεί δηλαδή ένα ενδιάμεσο στάδιο, την απόσυρση της λιβιδούς στο Εγώ. Έτσι η έννοια της μετουσίωσης εξαρτάται στενά από τη ναρκισσιστική διάσταση του Εγώ: για να μετουσιώνουμε απαιτείται η παρέμβαση του **ναρκισσιστικού Εγώ**.

Εν κατακλείδι, στην αποσεξουαλικοποίηση¹⁰ το Εγώ αποσύρει τη λιβιδώ από το σεξουαλικό αντικείμενο, την στρέφει στον εαυτό του, και στη συνέχεια επενδύει με αυτή τη λιβιδώ ένα *νέο σεξουαλικό στόχο* (μετάθεση). Έτσι η άμεση σεξουαλική ικανοποίηση/εκφόρτιση της ορμής αντικαθίσταται με μια μετουσιωμένη ικανοποίηση η οποία δίνει **ναρκισσιστική ικανοποίηση** (η ναρκισσιστική ανταμοιβή του καλλιτέχνη) στο μέτρο που έχει προηγηθεί της μετουσίωσης η ναρκισσιστική απόσυρση. Η μετουσίωση δεν λαμβάνει χώρα παρά με τη διαμεσολάβηση του Εγώ. Η δημιουργική/μετουσιωμένη δραστηριότητα του καλλιτέχνη ενισχύεται από τις ναρκισσιστικές ικανοποιήσεις που του προσδίδει το δημιουργικό του έργο.

Ο Hartmann (ιδρυτής της **Ψυχολογίας του Εγώ**), υποστήριξε ότι η σημαντικότερη λειτουργία του Εγώ, είναι η ικανότητά του για προσαρμογή στην πραγματικότητα, κάτι που είναι δυνατόν επειδή υπάρχουν δύο μορφές Εγώ: αυτή η οποία διέπεται από την ενορμητικότητα και μια άλλη, ελεύθερη συγκρούσεων-το αυτόνομο Εγώ-την οποία ονομάζει εαυτόν. Ο τελευταίος είναι ένα Εγώ σχετικά ανεξάρτητο από τις εσωτερικές ψυχικές συγκρούσεις (ασυγκρουσιακή ζώνη του Εγώ), πρόκειται για λειτουργίες του Εγώ που δεν εμπλέκονται σε εσωτερικές συγκρούσεις. Το ελεύθερο-αυτόνομο συγκρούσεων Εγώ, είναι παρών ήδη από τη γέννηση. Υποστηρίζεται ότι το νεογέννητο δε διαθέτει ψυχικές εσωτερική δόμηση, υπάρχουν ωστόσο λειτουργίες του Εγώ (αντίληψη, κινητικότητα, εξυπνάδα κ.λ.π) που επενεργούν αυτόνομα σε σχέση με τις ενορμήσεις και οι οποίες λειτουργίες επιτρέπουν στο παιδί να έρθει σε επαφή με το περιβάλλον του και να προσαρμοστεί σε αυτό. Οι αυτόνομες λειτουργίες συγκροτούν μια ανεξάρτητη σφαίρα εντός του Εγώ. Μερικά χαρακτηριστικά στοιχεία του ατόμου όπως η δύναμη του Εγώ και η δόμηση των αυτόνομων λειτουργιών του είναι καθοριστικά για την επιτυχία του ατόμου σε αυτήν την προσαρμογή. Οι διάφορες ψυχοπαθολογικές καταστάσεις όπως οι νευρώσεις και οι ψυχώσεις, αποτελούν αποτυχημένες προσαρμογές.

Η Friend σημειώνει ότι και στα δύο παραδείγματα, κατά τη λανθάνουσα περίοδο επήλθε μόνο μερικώς η ενορμητική ανάσχεση, ενώ παρέμειναν άλυτες οι οιδιποδειακές συγκρούσεις. Παρατηρήθηκε μια επιμονή των διαστροφικών ικανοποιήσεων (επιθετικών και λιβιδινικών) στην εγκατάσταση των οποίων συνέβαλε ιδιαίτερα η μητέρα. Σε αμφότερες τις περιπτώσεις η λανθάνουσα περίοδος χαρακτηρίστηκε από μια πρωτογενή ταύτιση του γιού με τη μαμά. Σημειώθηκαν αυνανιστικές συνήθειες και στα δύο παιδιά των παραδειγμάτων, οι οποίες όμως δεν ήταν αποκλειστικά αυτοερωτικές (καθώς υπήρχε συμμετοχή της μητέρας σε αυτές). Στην περίπτωση του T. πρωτίστως είχαμε ενδείξεις μιας μοναχικής αυνανιστικής δραστηριότητας με παράλληλη διάχυση όλων

---

¹⁰ Κάθε **αποσεξουαλικοποίηση** δεν είναι μετουσίωση π.χ. δεν είναι μετουσίωση η αναψυχή, η καθημερινή εργασία. Αντίθετα δεν νοείται μετουσίωση χωρίς την έννοια της αποσεξουαλικοποίησης. Ας σημειωθεί ότι η αποσεξουαλικοποίηση κάνει εφικτή τη διάκριση ανάμεσα στο νευρωτικό σύμπτωμα και στη μετουσίωση. Το όντι, στη νεύρωση υπάρχει ενστικτώδης ικανοποίηση, δηλαδή ψευδαισθητική ικανοποίηση της επιθυμίας. Για παράδειγμα στην υστερική αφωνία της Ντόρα (κλινική περίπτωση του Freud) η αιμομικτική επιθυμία του στοματικού έρωτα με τον πατέρα ικανοποιείται στην ασυνείδητη φαντασία της ασθενούς. Αντίθετα στη μετουσίωση (αλλαγή σκοπών και αντικειμένων) η ικανοποίηση δεν είναι πλέον ενστικτώδης, σεξουαλική.

των λειτουργιών του Εγώ από αυτοερωτική και αυτοκαταστροφική ενέργεια. Στα παραδείγματα αυτό που χαρακτήριζε αμφότερος, μάνα και γιό, ήταν πρωτίστως η επενέργεια του σαδομαζοχισμού. Στο ένα παράδειγμα παρατηρήθηκε μια περισσότερο καθορισμένη οριοθέτηση του Εγώ, έτσι ώστε σε αυτήν την περίπτωση να εγκαθίσταται μια ωριμότερη σχέση. Στην περίπτωση του Τ. αντιθέτως, επενεργούσε ένας αρχαιότερος αμυντικός μηχανισμός (κολλώδης σχέση) που έθετε σε λειτουργία μια αμοιβαία αίσθηση κατανόησης των αναγκών (*ο ένας νιώθει απόλυτα τον άλλον καθώς ένας έκαστος ζει τον εαυτόν του προέκταση του άλλου, η ετερότητα δε νοηματοδοτείται και αμφοτέροι μάνα και γιός αλληλοσυγχωνεύονται*).

Εν κατακλείδι, στα παραδείγματα της Friend δόθηκε έμφαση στη σχέση μάνας γιού. Στην μία περίπτωση η μαμά ήταν καταθλιμμένη και αποσυρμένη και οι δυσκολίες, τα προβλήματα του παιδιού της συνδέονταν με τις *στοματικές του καθηλώσεις*, ενώ στην περίπτωση του Τ., τα προβλήματα συνδέονταν με η σχέση που εγκαταστάθηκε με τη μαμά του. Μολονότι ο Τ. επέδειξε να είναι συγκρουσιακός¹¹ απέναντι στις ηδονοβλεπτικές του τάσεις συνθήκη που προάγει την **μετουσίωση**¹², ωστόσο την ίδια στιγμή μάλλον επικρατούσε μια μαζική λιβιδινοποίηση όλων των λειτουργιών του Εγώ.

Επομένως, έστω μερικά, η Friend έδωσε μια απάντηση στο τι ακριβώς σημαίνει η **μη τυπική ανάπτυξη** στη **λανθάνουσα περίοδο** δηλαδή η προβληματική λανθάνουσα περίοδος : *είναι η συνθήκη όπου δεν επισυμβαίνει καμία ενορμητική ανάσχεση έτσι ώστε να παρατηρούμε σε αυτά τα παιδιά μια αδιάλειπτη συνέχεια των διαστροφικών ικανοποιήσεων.*

Ειδικότερα ο Τ. είναι μάλλον μη τυπικής (προβληματικής) λανθάνουσας περιόδου και δείχνει να εγκαθιστά στην εφηβεία μια αρχόμενη **ψυχωτική** διαδρομή, ενώ αμφοτέρα τα αγόρια και των δύο κλινικών παραδειγμάτων παρουσίασαν μια πολύ μεγάλη δυσκολία να αποκοπούν από τη σχέση με τη μαμά. Ένα ερώτημα που προκύπτει είναι αν τέτοιες περιπτώσεις παιδιών μπορούν να αναλυθούν στο μέτρο κατά το οποίο το πρωταρχικό αντικείμενο αγάπης (η μαμά) συμμετέχει στην ικανοποίηση μερικών από τις διαστροφές τους.

Το ένα παιδί, ο Τ. είχε τη συνήθεια να συλλέγει βότσαλα από την πρώιμη κιόλας λανθάνουσα ηλικία του και η μία εκ των συνέδρων του κειμένου, η Bornstein, αναρωτήθηκε πώς θα ήταν δυνατόν το παιδί να ξεκινήσει και να συντηρεί μια τέτοια συνήθεια χωρίς να διαθέτει καθόλου ουδετεροποιημένη ψυχική ενέργεια (δηλαδή, με φροϋδικούς όρους, χωρίς να διαθέτει μετουσιωτικές δυνατότητες): η συνήθεια του αυτή για συλλογή είναι ακριβώς η ένδειξη ότι μπορεί, παράλληλα με τις όποιες δυσκολίες του, και να μετουσιώνει. Επιπροσθέτως καθώς δε γνωρίζουμε τις **φαντασίες** που στήριζαν αυτές τις δράσεις του Εγώ δεν μπορούμε να πούμε αν ήταν η ουδετεροποίηση της η επιθετικής ή της λιβιδινικής ενέργειας που οδηγούσε στη συλλεκτική συνήθεια του Τ. Η

¹¹ Δηλαδή εγωδυστονικός (vs εγωσυντονικός)

¹² Στη ψυχαναλυτική φροϋδική σκέψη η **μετουσίωση** αφορά σε μια ασυνείδητη ψυχική διαδικασία η οποία έχει να κάνει με τη δυνατότητα της σεξουαλικής ενόρμησης να αντικαθιστά ένα σεξουαλικό αντικείμενο με ένα άλλο **μη σεξουαλικό** το οποίο έχει υψηλή κοινωνική ηθική και πνευματική αξία και σημασία (ιδεώδες).

Bornstein εξακολούθησε την ομιλία της δίνοντας έμφαση στο κλινικό υλικό που αποκομίζουμε για τις *δράσεις του Εγώ* μελετώντας το παιχνίδι του παιδιού, τις ιστορίες του, τα σχέδιά του (ζωγραφική) κ.λπ. Πράγματι, *οι παρατηρήσεις προερχόμενες από αυτές τις δράσεις του Εγώ επιδαψιλεύουν τον ψυχαναλυτή με κλινικό υλικό εφάμιλλο των ελεύθερων συνειρμών* και αυτό είναι πολύ σημαντικό καθώς ο Τ., όπως συνήθως τα περισσότερα παιδιά στη *λανθάνουσα περίοδο* αποσιωπούν τα σεξουαλικά τους μυστικά από τον αναλυτή.

Μολονότι στην παθολογική λανθάνουσα περίοδο η μερική και προσωρινή παλινδρόμηση της λιβιδούς όταν επισυμβαίνει συνακολουθείται και από μια παλινδρόμηση του Εγώ (των δράσεων και ενασχολήσεών του), ωστόσο αυτή η παλινδρόμηση δεν προκύπτει στο βαθμό που το αντικείμενο να επέχει θέση **μερικού αντικειμένου**.

Μερικό αντικείμενο: είναι αυτό στο οποίο στοχεύει η προοιτιπώδεια **μερική ενόρμηση** επιθετική ή σεξουαλική. Εδώ η ενορμητική στόχευση δεν είναι η σχέση με το αντικείμενο, παρά μόνον το άδειασμα-εκφόρτιση των ενστικτωδών διεγέρσεων επί ενός και μόνον μέρους (περιοχής) του αντικειμένου το οποίον δεν εκλαμβάνεται ως όλον. Το μερικό αντικείμενο ενυπάρχει στις διαστροφές, επί παραδείγματι η στοματική (μερική) ενόρμηση έχει ως (μερικό) αντικείμενο, ότι την κατευνάζει (ικανοποιεί), τον μαστό. Η κοπροφιλική (μερική) ενόρμηση έχει ως (μερικό) αντικείμενο, τι την κατευνάζει, τα κόπρανα.

Σε όλες τις περιπτώσεις η συγγραφέας διατείνεται ότι στη λανθάνουσα περίοδο αυτή η παλινδρόμηση είναι προσωρινή και *συνήθως αναιρείται κατά την επόμενη εξελικτική περίοδο διαμέσου της περεταίρω διακίνησης της λιβιδούς*. Σε όλες τις περιπτώσεις κατά τη **λανθάνουσα περίοδο** ουδέποτε η παλινδρόμηση του Εγώ και της λιβιδούς είναι τόσο ισχυρή όσο στην περίπτωση του Τ. Μάλιστα στην περίπτωση αυτού του παιδιού, η παλινδρόμηση του από το φαλλικό στο πρωκτικοσαδικό επίπεδο δεν εξαλείφθηκε κατά την εφηβεία.

Η Bornstein, με αφορμή τις σαδομαζοχιστικές σκηνές του Τ., χαρακτήρισε ως **διαστροφές** αυτά τα παράγωγα και τις στρεβλώσεις του οιδιποδειακής φάσης (παλινδρόμηση της λιβιδούς). Συζητήθηκε έτι περεταίρω η παθητικότητα του Τ., η τάση του να αυτοτιμωρείται και η γενικότερη προδιάθεσή του στο σχολείο και αλλού να εγκαταλείπει, να τα παρατάει. Στα 15 του, ο Τ. ήταν πάλι αβοήθητος (helpless), έρμαιο στις διαστροφές του. Προκύπτει το ερώτημα αν η παθητικότητά του αγοριού θα μπορούσε να εξηγηθεί ως μια συμμόρφωση («συντονισμός»), με τις ασυνείδητες επιθυμίες της μαμάς ή αν ο σαδισμός της μαμάς ήταν τόσο υπερβολικός ώστε ο Τ. ώφειλε να παραμένει παθητικός για να λαμβάνει κάποιας μορφής ικανοποίηση. Το πιθανότερο, κατά την Bornstein, είναι ότι *η εκσεσημασμένη παθητικότητά του δεν ήταν παρά μια αποτυχημένη αμυντική εξισορροπητική (αντισταθμιστική) λειτουργία κατά της επιθετικότητάς του*. Κατά τη δεύτερη ανάλυσή του ο Τ. κατέβαλε μια απισχνασμένη προσπάθεια να απαλλάξει εαυτόν από την παθητικότητά του και τις *πανίσχυρες ταυτίσεις με τη μαμά του*. Η ψυχαναλύτρια αναρωτιέται αν αυτή η ταύτιση με τη μαμά αναπαριστά μια πρώιμη αντικειμενοτρόπο σχέση ή είναι μια άμυνα κατά των ενστικτωδών του διεγέρσεων.

Η Friend διατύπωσε περαιτέρω θεωρητικά ερωτήματα π.χ. σχετικά με την **μερική παλινδρόμηση** κατά τη λανθάνουσα περίοδο, την ουδετεροποίηση και τη μετουσίωση των δράσεων του Εγώ, την επίδραση της ουδετεροποιημένης και μη ουδετεροποιημένης ενέργειας επί των αντικειμενοτρόπων σχέσεων, τη σχέση της **πρωτογενούς** με τη **δευτερογενή** διαδικασία στη *λανθάνουσα περίοδο* συγκριτικά με την ίδια σχέση στην προοιδιπόδεια φάση και την εφηβεία.

Εν τέλει μερικά από τα συμπεράσματα της Bornstein είναι τα εξής:

Α) Η μη τυπική λανθάνουσα περίοδος (προβληματική) χαρακτηρίζεται από έναν μικρότερο εφησυχασμό των σεξουαλικών συγκρούσεων σχετικά με τα αναμενόμενα αυτής της ψυχοεξελικτικής περιόδου.

Β) Δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι ένα διαστροφικό παιδί μπορεί εν τούτοις ταυτόχρονα να περιφρουρεί διαφορετικά επίπεδα λειτουργιών του Εγώ, κάτι που υποστηρίχθηκε και από την Friend: τα παιδιά που απολαμβάνουν διαστροφικές ευχαριστήσεις μπορούν παράλληλα να διαθέτουν ανέπαφες άλλες περιοχές (λειτουργίες) του Εγώ. Στην περίπτωση του Τ. επισυνέβη μια φτώχεια υλικού σχετιζόμενου με τις δράσεις του Εγώ και αντίθετα ένας πληθωρισμός υλικού προερχόμενου από το Εκείνο.

Σκεπτόμαστε ότι ο οργανισμός του Τ. εμφορείται από μη διαχειρήσιμες εντάσεις (ανεξέλεγκτη διεγερτική-δυσφορική κατάσταση) ικανές να μετατρέπουν το Εγώ σε Αυτό, την οργάνωση και τη δομή σε χάος.

Η αναλύτρια αναρωτήθηκε αν η ψυχική κατάσταση του Τ. οφειλόταν στην εγκατάσταση των διαστροφικών ικανοποιήσεων στις οποίες η μητέρα συμμετείχε (συμπαιγνία) σε όλες τις φάσεις της ψυχοσεξουαλικής εξέλιξής του. Στην εφηβεία του παιδιού απομειώθηκαν οι δράσεις και αντιδράσεις του Εγώ εξαιτίας της ψυχωτικής έκβασης της ψυχικής υγείας του. Με τον ίδιο τρόπο που αντιλαμβανόμαστε εκ του αποτελέσματος τις διαδικασίες της απώθησης, των ταυτίσεων, της παλινδρόμησης κ.λ.π. είναι επίσης εκ του αποτελέσματος που αντιλαμβανόμαστε και τις διαδικασίες της ουδετεροποίησης και από-ουδετεροποίησης¹³ (εδώ να ελλοχεύει ο κίνδυνος να υπερεκτιμούμε την *μη αναλυτική διαδικασία* της απλής παρατήρησης των παιδιών εις βάρος της αναλυτικής διαδικασίας).

Γ) Επί πλέον ο Bornstein σχολίασε τη συχνότητα με την οποία παλινδρομεί η σκέψη (ψυχικό όργανο) των παιδιών στην παθολογική λανθάνουσα περίοδο έτσι ώστε να κατατείνει προς την **πρωτογενή διαδικασία**. Μεταξύ των πέντε και οκτώ ετών το παιδί αναμένεται να ζει σύμφωνα με τη **δευτερογενή διαδικασία**.

Δ) Η **προεφηβεία** στα αγόρια αποτελεί συχνά αντένδειξη για ψυχανάλυση. Στις περιπτώσεις όπου παρατηρείται μια επικαιροποίηση των προοιδιπόδειων συγκρούσεων με ταυτόχρονη ανάπτυξη ενδείξεων παραβατικότητας *το αγόρι θα νοηματοδοτήσει ως εχθρικούς όσους μπερδεύονται στην αναζήτηση των ευχαριστήσεών του*. Σε αυτή τη

---

¹³ Όπως αναφέρθηκε και σε προηγούμενες σελίδες οι έννοιες της ουδετεροποίησης και αποουδετεροποίησης αντιστοιχούν στις φρουδικές έννοιες της σεξουαλικοποίησης και αποσεξουαλικοποίησης με την τελευταία να αποτελεί την προεξάρχουσα διαδικασία και λειτουργία στη μετουσίωση.

φάση αυτά τα αγόρια χρειάζονται περισσότερο έναν ώριμο και ενσυναισθητικό συνοδοιπόρο παρά έναν αναλυτή. Σε τυχόν παιδιά μια παρόμοια συμπτωματολογία θυμίζει σχιζοφρένεια, έτσι ώστε η ανάλυση να αποτελεί μια περιορισμένη θεραπεία: αυτά τα παιδιά φαίνονται να χρειάζονται και εξωτερικό έλεγχο σε ένα περιβάλλον που τους εξασφαλίζει ζεστασιά και καταφύγιο.

Στη συνέχεια η Friend έδειξε το θεωρητικό ενδιαφέρον της για την εγκατάσταση των διαστροφών υπογραμμίζοντας την πρωταρχική σχέση του παιδιού με τη μαμά του. Επικαλέσθηκε, όπως και η Greenacre, τη **διχοτόμηση του Εγώ** ως **αμυντικό** μηχανισμό στις διαστροφές με ταυτόχρονη εξασθένηση των οιδιποδειακών συγκρούσεων.

Στη διαστροφή έχουμε συνειδητό πέρασμα στην πράξη: ο διαστροφικός δε μπορεί να κάνει την πράξη φαντασίωση, ενώ στη **νεύρωση** η πράξη διαδραματίζεται φαντασιακά. Οι ασυνείδητες φαντασιώσεις των νευρωτικών αντιστοιχούν, ισοδυναμούν με τις ικανοποιήσεις τις οποίες συνειδητά παίρνουν οι διαστροφικοί οι οποίοι περνούν στην πράξη. Ο διαστροφικός εμφορείται από εκσεσημασμένο άγχος -άγχος ευνουχισμού- επειδή κάποτε είχε δει, όταν ήταν μικρό παιδί την έλλειψη πέους στο μικρό κοριτσάκι και τρομοκρατήθηκε : «*θα το χάσω και εγώ;*». Το άγχος αυτό λόγω της έντασής του καθίσταται **τραυματικό**, δεν μπορεί να πάρει συμβολική μορφή ώστε να γίνει ο εσωτερικός οργανωτής του υποκειμένου. Έτσι ο **φетиχιστής** χρησιμοποιεί αμυντικά στις συνειδήσεις του αντικείμενα σκληρά (π.χ. γοβάκι) για να **διαψεύσει** μέσω αυτών (φетиχιστικό αντικείμενο) την έλλειψη του πέους την οποία είχε κάποτε δει και αυτό ήταν η απαρχή ενός άγχους «ακρωτηριασμού». Διατηρούνται έτσι -όπως και στην ψύχωση- και οι δυο **τάσεις** στο Εγώ του (Διχοτόμηση του Εγώ) : η μια τάση είναι «*δεν υπάρχει πέος*» (όταν είδε το κοριτσάκι) και η άλλη «*υπάρχει πέος*» (διάψευση μέσω του φетиχιστικού αντικείμενου). Κατ' αυτήν την έννοια ο φетиχιστής έχει το φетиχιστικό αντικείμενο, επειδή ξέρει πως δεν υπάρχει πέος (η μία τάση) αλλά ταυτόχρονα λέει πως υπάρχει (η άλλη τάση): απόδειξη αυτού είναι το ίδιο το φетиχιστικό αντικείμενο.

Εν κατακλείδει, ο διαστροφικός **διχοτομεί** (διχοτόμηση του Εγώ) όπως και ο ψυχωτικός. Στην ψύχωση και στη διαστροφή (φетиχισμός) μέσω της διχοτόμησης του Εγώ παραμένουν χωριστά και οι δύο τάσεις συγχρόνως. Ο διαστροφικός (φетиχιστής) αντικαθιστά την πραγματικότητα (η γυναίκα δεν έχει πέος) με το **φетиχιστικό αντικείμενο** εκεί που ο ψυχωτικός την αντικαθιστά με το **παραλήρημα**. Το φετίχ είναι η **αντικατάσταση** του ελλείποντος αντικείμενου . Ο ψυχωτικός αντικαθιστά την πραγματικότητα μέσα από το παραλήρημα. Βάζει στη θέση της πραγματικότητας το παραλήρημα . Διαψεύδει την πραγματικότητα μέσω του παραλήρηματος. Η διαστροφή είναι πολύ κοντά στην ψύχωση. Ο φетиχιστής (διαστροφικός) αντικαθιστά την πραγματικότητα με το φетиχιστικό αντικείμενο στη θέση αυτού που λείπει (πέος) από την πραγματικότητα. Βάζει στη θέση της πραγματικότητας το αντικείμενο.

Η **πρώτη κίνηση** είναι ίδια τόσο στην ψύχωση όσο και στη διαστροφή: κατ' αρχάς λαμβάνει χώρα η αποεπένδυση της πραγματικότητας (διάψευση). Ψύχωση και διαστροφή (φетиχισμός) διαφέρουν ως προς τη **δεύτερη κίνηση** δηλαδή στο πώς , με ποιον τρόπο αντικαθιστούν αυτήν την πραγματικότητα: διαφέρουν στο τι βάζουν στη θέση της πραγματικότητας.

Οι ασυνείδητες φαντασιώσεις των νευρωτικών αντιστοιχούν, ισοδυναμούν με τις ικανοποιήσεις που συνειδητά παίρνουν οι **διαστροφικοί** οι οποίοι περνούν στην πράξη: εκείνο το οποίο οι νευρωτικοί έχουν σε ασυνείδητο επίπεδο, στη φαντασίωση, οι διαστροφικοί το κάνουν πράξη, δεν μπορούν να το κάνουν φαντασίωση. Κατά τον Freud, **η διαστροφή είναι το αρνητικό της νεύρωσης**. Ο νευρωτικός κάνει την απώλεια αναπαράσταση ενώ ο διαστροφικός κάνει την απώλεια πράξη: τοποθετεί το φетиχιστικό αντικείμενο στη θέση (έλλειψη) του ελλείποντος φαλλού στη γυναίκα, ώστε να διαψεύσει την απώλεια του πέους σε εκείνη και να αμβλύνει το άγχος ευνουχισμού του.

Είναι πιθανόν στην λανθάνουσα περίοδο και την εφηβεία να επενέργησε στον οργανισμό του Τ. ο αμυντικός μηχανισμός της διχοτόμησης, με ταυτόχρονη «επαύξηση» της αρχαϊκής (πρωταρχικής) σχέσης με τη μητέρα, και παράλληλη απομείωση των

οιδιποδειακών συγκρούσεων. Επί παραδείγματι στο λύκειο ο Τ. αντλούσε ευχαρίστηση να αποτελεί το αντικείμενο λύπησης των κοριτσιών (παλιδρόμηση στην πρώτη σχέση με τη μαμά) μέχρι αυτά να φτάνουν να αγανακτούν και να του πετάνε τα βιβλιάρικα τους στο κεφάλι (άντληση μαζοχιστικής ικανοποίησης). Η Friend μετέδωσε με ποιόν τρόπο ο Τ. κρυβόταν στο πίσω μέρος του αυτοκινήτου έτσι ώστε να παρατηρεί σιωπηλά τους γονείς του, το συμβολικό ισοδύναμο της θέασης της **πρωταρχικής σκηνής**¹⁴. Εκείνη την εποχή ο Τ. παλιδρόμησε έτσι ώστε να τείνει να ταυτίζεται με τη μαμά του: έπαιζε (έκανε, παρίστανε) τη μαμά του στον αδερφό του ή, αντίθετα, επιχειρούσε να τον φοβερίζει. Στην εφηβεία δε, το παιδί αντλούσε ικανοποίηση από τις πλέον μυστηριώδεις και κρυψίνους οδούς, π.χ. κουνούσε το δάχτυλό του μέσα στα παπούτσια του χωρίς να γίνεται αντιληπτός. Όταν τελείωσε το λύκειο δε μπόρεσε να εγκαταλείψει τη μαμά και τον αδερφό του οπότε παλιδρόμησε πάρα πολύ.

Η Peller υπογράμμισε ότι καθώς το παιδί εισάγεται στην λανθάνουσα περίοδο οι ικανοποιήσεις των ενστικτωδών διεγέρσεων επικαλύπτονται ή καθυστερούνται (μετατίθενται χρονικά) ή ρυθμίζονται. Από την άλλη πλευρά οι λειτουργίες του Εγώ τίθενται στην υπηρεσία των ευχαριστήσεων¹⁵ οι οποίες ευχαριστήσεις τοιουτοτρόπως γίνονται περισσότερο εγωσυντονικές (λιγότερο ενστικτώδεις και περισσότερο συμβατές με την αρχή της πραγματικότητας). Μια τέτοια μορφή ενορμητικής εκφόρτσης (κένωσης), είναι η **ονειροπόληση**. Καθώς το παιδί συναντά συχνά το περιεχόμενο της ονειροπόλησής του στα βιβλία, τα αφηγήματα, τις ιστορίες κ.λ.π., είναι σε θέση να απολαμβάνει τις φαντασίες του χωρίς ντροπή ή τύψεις. Αυτές οι ιστορίες επιπροσθέτως προσθέτουν στο παιδί υλικό για περαιτέρω ονειροπολήσεις. Ωστόσο, στα διαταραγμένα παιδιά η ονειροπόληση μπορεί να γίνει σύμπτωμα: *κάποια παιδιά ασχολούνται σε τέτοιο βαθμό με την ονειροπόληση ώστε δυσκολεύονται να έχουν μια ικανοποιητική επαφή με την πραγματικότητα*. Αντίθετα άλλα παιδιά δε δύνανται να κάνουν ονειροπολούν. Η ομιλήτρια (Peller), αναφέρθηκε σε ένα παιδί που είχε σε θεραπεία το οποίο μπορούσε να διαβάσει και να ξαναδιαβάσει μόνο τα σχολικά του μαθήματα καθώς η ανάγνωση μιας άγνωστης ιστορίας (άγνωστου κειμένου), του προξενούσε εκσεσημασμένη αγωνία. Μάλιστα η Peller σημείωσε ότι τα πραγματικά επιτυχημένα βιβλία οφείλουν την ελκυστικότητά τους στην οικουμενικότητα των ονειροπολήσεων επί των οποίων ερείδεται το περιεχόμενό τους. Πολλά απ'αυτά τα βιβλία είναι το αποτέλεσμα ενός συγγραφέα ο οποίος γράφει (απευθύνεται) για ένα μόνο παιδί. Αυτό αφορά στην επιθυμία να ευχαριστήσει ένα παιδί το οποίο είτε είναι παρόν επί του πραγματικού είτε λαχταρά την παρουσία του, συνθήκη η οποία δίνει τη δυνατότητα στο συγγραφέα να απελευθερώσει τις πύλες της δικής του παιδικής ονειροπόλησης.

Συνήθως τα πετυχημένα βιβλία βασίζονται σε έναν **ήρωα**. Ο κύριος χαρακτήρας τους είναι ένα παιδί συνήθως ορφανό το οποίο ζει με τον γονιό του αντίθετου φύλου ή με συγγενείς, ένας ήρωας έμπλεος αρετών και δυνατοτήτων (ικανοτήτων). Επίσης υπάρχουν

---

¹⁴ **Πρωταρχική σκηνή:** Μία από τις τέσσερις πρωτογενείς φαντασιώσεις εισαχθείσες από τον Freud. Αφορά στη θέαση (ή την ακουστική αντίληψη) εκ μέρους του παιδιού της συνουσίας των γονιών όπου αυτό επισυνέβη είτε πραγματικά είτε στη φαντασία του.

¹⁵ Πρόκειται ωστόσο για ευχαριστήσεις ψευδαισθητικές, ο συμβιβασμός στη σύγκρουση ανάμεσα στην αρχή της ηδονής (άμεση επιτόπια

πατρικές φιγούρες, αλλά και παλιάνθρωποι και καλοί άνθρωποι που θάθελαν μεν να είναι βοηθητικοί ωστόσο είναι κοντόφθαλμοι ή εύπιστοι. Η Peller έδωσε έμφαση στο ότι οι καλοί συγγραφείς δεν εμφανίζουν την πλοκή με αυτόν τον αμεταμφίεστο τρόπο, αντίθετα αλλάζουν και παραβιάζουν την ονειροπόληση. Αυτή δε η απομείωση της άμεσης ικανοποίησης της ενστικτώδους διέγερσης (λόγω της μεταμφίεσης της πλοκής) αντισταθμίζεται με την αύξηση της αισθητικής απόλαυσης

Στην ψυχανάλυση ονομάζουμε αναγνωσιμότητα την πρόσοψη του κειμένου, το προσωπείο, το πανί, το δίχτυ μέσα από το οποίο μπορούμε ν'αναλύσουμε μια **φαντασιοκοπία**. Πρόκειται για το πρότυπο μιας επιφάνειας και ενός βάθους που παραπέμπουν στην εικόνα μιας επιφάνειας η οποία κρύβει κάτι άλλο. Αποκαλύπτεται έτσι η φαντασιοκοπία του μυθιστορήματος, δηλαδή ο «αρχιτέκτων» του έργου. Η φαντασιοκοπία του λογοτεχνήματος υποστηρίζεται από θέμα το οποίο αυτό πραγματεύεται : ιστορικό, κοινωνικό, ψυχολογικό κλπ .

Οι ευχαριστήσεις που προσφέρουν αυτές οι ιστορίες είναι οι εξής:

A) Προσφέρεται μια λύση στην οιδιπόδεια σύγκρουση καθώς το παιδί είναι ορφανό (συνθήκη που καταργεί την τριαδική αρχιτεκτονική της οιδιπόδειας συνθήκης).

B) Το παιδί στη λανθάνουσα περίοδο δε χρειάζεται πλέον να αγαπάει και να μισεί το ίδιο πρόσωπο (εξίσου λόγω της ορφάνειας που καταργεί την τριαδικοποίηση, εκπίπτει τοιουτοτρόπως η αμφιθυμία για τον ομόφυλο γονιό στο θετικό οιδιπόδειο). Ωστόσο η εισαγωγή στο αφήγημα ενός αριθμού πατρικών φιγούρων παρέχει λύσεις στην οιδιπόδεια αμφιθυμία.

Γ) Δεν υπάρχουν αδέρφια (αίρεται ο αδερφικός ανταγωνισμός και η αδελφική ζήλεια).

Δ) Σε πολλές ιστορίες ο ήρωας ενδεχομένως συναντά τους χαμένους συγγενείς και παλιούς φίλους του: οι οικογενειακές συγκεντρώσεις έρχονται στη θέση της ψευδεπίγραφης οικογένειάς του (= το οικογενειακό μυθιστόρημα).

Οικογενειακό μυθιστόρημα: Πρόκειται για μια φαντασιακή διαδικασία (ονειροπόληση) μια φαντασιακή εκδοχή της οικογένειάς του όπου το παιδί χωρίζει τον μπαμπά από τη μαμά ικανοποιώντας τοιουτοτρόπως αφενός μέρος των οιδιποδειακών επιθυμιών και αφετέρου των επιθυμιών για κοινωνική επιτυχία. Έτσι, το οικογενειακό μυθιστόρημα αφορά στην επινόηση από το παιδί μιας άλλης οικογένειας έτσι ώστε αυτό το ίδιο να εμφανίζεται ως ο γιός του πρίγκιπα, ο βασιλιάς, ο πλούσιος κ.λ.π. ενώ στην πραγματικότητα το παιδί προέρχεται από ταπεινή και φτωχή οικογένεια.

Ο **πραγματικός πατέρας** είναι αυτός ο οποίος πρακτικά καταλαμβάνει τη μητέρα, ο Μεγάλος Επιβήτορας, εν τέλει ο βιολογικός πατέρας του υποκειμένου (Lacan, στον Evans 2005). Ωστόσο ένας βαθμός αβεβαιότητας υπάρχει πάντα όσον αφορά την βιολογική πατρότητα (“pater semper incertus est”), ενώ η μητέρα είναι “certissima” (Freud 1909, S.E. IX, 239). Κατά συνέπεια, είναι ακριβέστερο να πούμε ότι ο πραγματικός πατέρας είναι ο άνδρας που λέγεται ότι είναι ο βιολογικός πατέρας του υποκειμένου. Έτσι το παιδί είναι βεβαίως γιος της μαμάς του, ωστόσο ο πατέρας του δεν πρέπει να είναι ο αληθινός οπότε επισυμβαίνει το μορφοειδωλο του φαντασιακού πατέρα, και η θεματική των τυχαίων συναντήσεων: το παιδί συναντά τον πυργοδεσπότη, τον μεγαλοκτηματία, τον πρίγκηπα κ.λ.π. και αφαιρώντας από τον πατέρα του τις πατρικές ιδιότητες της προβάλλει στο (ανώτερο) πρόσωπο που συναντά. Ένα δευτερογενές όφελος αυτής της λειτουργίας είναι η δημιουργία αιμομικτικών σχέσεων με τυχόν αδερφές του, οι οποίες εξέρχονται από την

γκάμα των σεξουαλικών απαγορεύσεων από τη στιγμή κατά την οποία, στη φαντασία του, δεν προέρχονται πλέον από τον ίδιο πατέρα.

Ε) Στο τέλος ο ήρωας συσπειρώνει επιτυχώς τη δύναμή του ενάντια στις πατρικές φιγούρες του διηγήματος και διακηρύττει την ανεξαρτησία του κ.λ.π.

Το παιδί-αναγνώστης περισσότερο τα διαβάσει με εναλλακτικό ενδιαφέρον παρά χρειάζεται επί του πραγματικού να έχει αυτά τα βιώματα στη ζωή του. Οι δε γονείς που ελπίζουν ότι το παιδί τους θα μιμηθεί τις αρετές του ήρωα πολύ συχνά απογοητεύονται: *το παιδί που τόσο θαυμάζει τον ήρωα νοιώθει πλέον ότι μπορεί να απαλλαγεί από αυτήν την ποιότητα (τόλμη, ανδρεία κ.λ.π.) στη δική του ζωή¹⁶(προβάλλει τις αρετές στον ήρωα ώστε αυτό το ίδιο να μπορεί «ανερευθρίαστα να «ξεσαλώνει»...).*

Οι ιστορίες με ηρωίδες κορίτσια εμφανίζουν τόσο ομοιότητες με αυτές των αγοριών, όσο και διαφορές. Οι ηρωίδες είναι κατοπτρική εικόνα του ήρωα ως εκ τούτου βρίθουν επίσης αρετών και είναι ατρόμητες. Ωστόσο τονίστηκαν οι εξής διαφορές (Peller): στις ηρωίδες προσιδιάζουν περισσότερες «νεραιδίστικες» ιδιότητες, λιγότερες περιπλανήσεις και λιγότερη περιπέτεια, ενώ οι (ενορμητικές) ευχαριστήσεις που προσφέρονται μέσα στην ιστορία δεν εξυφαίνονται σε ονειροπόληση.

Με τον όρο **ονειροπόληση** εννοείται η άσκοπη νοητική (ψυχική) περιπλάνηση του υποκειμένου σε ευχάριστες σκέψεις και εικόνες.

Οι λιβιδινικές ευχαριστήσεις στις ιστορίες με κορίτσια είναι συνήθως **μυστικά** τα οποία αφορούν το κορίτσι αυτό καθαυτό ως πρόσωπο ή το σώμα του.

Απαγορευμένα Μυστικά. Οι Abraham N.-Torok M. (1996) σημειώνουν ότι υπάρχει αντίθεση ανάμεσα στο προφανές και στο κρυμμένο, στο έκδηλο και στο λανθάνον, στις μεταμφιέσεις και στην επιθυμία. Από μεταψυχολογικής πλευράς η πραγματικότητα αφορά σε αυτό που είναι απαρνημένο, κεκαλυμμένο, διαψευσμένο¹⁷. Είναι το «έγκλημα» και το περιεχόμενό του, ενώ το μυστικό είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με τον τόπο όπου αυτό είναι καταχωνιασμένο (κρύπτη). Η επιθυμία γεννιέται μαζί με την απαγόρευσή της, με αυτήν την έννοια η πραγματικότητα επίσης γεννιέται μέσα από την υποχρέωση να παραμείνει κρυφή και ανολογώγητη. Έτσι η πραγματικότητα από την γένεσή της είναι συνυφασμένη με το παράπτωμα -μοναχικό από την στιγμή που είναι μυστικό- υποχρεωτικά δε αναφέρεται σε έναν τρίτο συνένοχο- σε μια απαράδεκτη ηδονή- ο οποίος, παρομοίως, είναι αποκλεισμένος και έκπτωτος...

Υπάρχουν γονείς με μυστικά θαμμένα τα οποία γίνονται για τα παιδιά τους πεθαμένοι που δεν θάφτηκαν. Είναι φαντάσματα ασυνείδητα των γονιών που επιστρέφουν από το ασυνείδητο και επηρεάζουν τα παιδιά τους οδηγώντας στην εγκατάσταση τρέλας, φοβιών, ψυχαναγκασμών. Η επίδρασή τους φτάνει μέχρι να διασχίσει γενιές ολόκληρες ακόμα και να καθορίσει το πεπρωμένο μιας γενεαλογικής γραμμής.

Όταν το μυστικό γίνεται συντριπτικό για τον οργανισμό, όταν αρχίζει να βαραίνει ανυπόφορα η πραγματικότητα, τότε το υποκείμενο αρχίζει να αποδέχεται την έξοχη ήττα του και σπεύδει να το ξεφορτωθεί, να απαλλαγεί απ' αυτό. Όπως ο Raskolnikov, ο ήρωας του «Εγλήματος και Τιμωρία» (Dostoevsky) που φτάνει στο αστυνομικό τμήμα για να μπει στην φυλακή, ο «κρυπτοφόρος» πηγαίνει στον αναλυτή του επειδή σκοπεύει

¹⁶ Αυτό θυμίζει την φροϋδική άποψη (στο κείμενο επί της Ψυχολογίας των Μαζών) κατά την οποία οι οπαδοί (=τα «παιδιά») προβάλλουν στον αρχηγό της ομάδας (=πατέρας) το δικό τους Υπερέγώ, συνθήκη που επιτρέπει στη συνέχεια σε αυτούς τους ίδιους να δρουν να ενεργούν και συμπεριφέρονται άνευ υπερεγωτικών φραγμών.

¹⁷ Σε μια παιδική ταινία για τον Άγιο Βασίλη που έβλεπα στα τέλη του 2020 ειπώθηκε σε κάποιο πλάνο ότι «συχνά τα αληθινότερα πράγματα είναι αυτά που δε φαίνονται».

να «καταδώσει» εαυτόν. Η πραγματικότητα, το διαπραχθέν «έγκλημα», θα εμφανιστεί αργά η γρήγορα, στη διάρκεια της ανάλυσης καθώς το μυστικό, η απόκρυφη παρουσία, βαραίνει πάνω στη θεραπεία εν είδει μιας αλήθειας η οποία ούτε να πεθάνει τελείως μπορεί αλλά ούτε και να ξανάρθει στη ζωή. Η κρύπτη, ο συγκεκριμένος τόπος, βρίσκεται εκεί με την κλειδαριά της περιμένοντας το «κλειδί» που θα την ξεκλειδώσει.

Πέραν των **μυστικών** τα οποία τροφοδοτούν με ευχαριστήσεις τις ηρωίδες των ιστοριών, περεταίρω λιβιδινικές ικανοποιήσεις των ηρώιδων (και κατ'έπекταση των παιδιών-αναγνωστών) μπορεί να προέρχονται από : α) τη **Συνάντηση**: το κορίτσι είναι μόνο του οπότε επισυμβαίνει μια απρόσμενη συνάντηση με το αρσενικό, μάλιστα συχνά το κορίτσι είναι ελαφρά ντυμένο (μετά βίας), β) επισυμβαίνει μια **αλλαγή** στο **σώμα** της **ηρωίδας**: αυτή χάνει μια αναπηρία ή, αντίθετα, αποκτά μια αναπηρία σημαντική, γ) το κορίτσι κοιμάται, έχει ζαλάδες, ή έχει χάσει τις αισθήσεις του σε μια φλέγουσα στιγμή της ιστορίας.

Τα παραπάνω στοιχεία συνδέονται μεταξύ τους διαγράφοντας τοιουτοτρόπως μια ερωτική φαντασία η οποία αποκορυφώνει την ένταση του άγχους. Η ιστορία εισάγει αυτά τα στοιχεία ωστόσο τα αποσυνδέει μεταξύ τους ή τα αποσυνδέει από τη συνείδηση (όπως μπορεί να δει κανείς και από την ανάλυση της Χάιντι)¹⁸. Ένας άλλος τύπος ιστοριών για κορίτσια εκπροσωπείται από το «Nancy Drew, το κορίτσι ντετέκτιβ»¹⁹. Η Peller ωστόσο σημειώνει ότι η Νάνση είναι κορίτσι μόνο ως προς το όνομα και τα ρούχα, καθώς διαμέσου αυτών των ιστοριών της το κορίτσι συνεχίζει να έχει τις αγορίστικες φαντασίες της (τα «αγοροκόριτσα» της προοιδιπόδειας ηλικίας). Επίσης προσθέτει ότι τα κορίτσια διαβάζουν αγορίστικες ιστορίες *δεν ισχύει όμως το αντίστροφο*.

Η παραπάνω τελευταία παρατήρηση φαίνεται ότι ερειδεται επί του φαινομένου της **«άρνηση της θηλότητας»**. Ο Freud, το 1937, την χαρακτηρίζει την ως μια πλευρά του μεγάλου αινίγματος της σεξουαλικότητας, ως μια πυρηνική σκόπελο, επιπροσθέτως ένα βράχο επί του οποίου προσκρούουν και θρυμματίζονται οι θεραπευτικές μας προσπάθειες²⁰. Τόνισε, σε ένα από τα τελευταία του κείμενα, τη γενικότερη δυσκολία να υπερπηδηθεί ο περίφημος «*βράχος του ευνουχισμού*» ο οποίος συνίσταται στην αποποίηση της θηλυκότητας και στα δύο φύλα. Σε αμφότερα τα φύλα μπορεί να ενυπάρχει μια αποστροφή ως προς την έννοια της θηλότητας καθώς αυτή εξισούται συνειρμικά με την παθητικότητα η οποία με τη σειρά της παραπέμπει στην ανεπάρκεια, στην έλλειψη (του πέους), στον ακρωτηριασμό, στην απώλεια, στον ευνουχισμό εν τέλει (ονομάζουμε ευνουχισμό ή αποχωρισμό οποιαδήποτε απώλεια).

Στην αρχή της εφηβείας τα κορίτσια διαφέρουν από τα αγόρια καθώς τα πρώτα κορίτσια επιλύουν τις οιδιπόδειες συγκρούσεις τους με πιο αργούς ρυθμούς. Η επιστροφή στην προοιδιπόδεια σεξουαλικότητα (παλινδρόμηση της λιβιδούς) ως μια άμυνα στις οιδιπόδειες συγκρούσεις απαντάται συχνότερα στα αγόρια παρά στα κορίτσια.

Πρόκειται εδώ για την εγκατάσταση της **διαστροφής** παρασάγγας συχνότερη στα αγόρια (καθήλωση στο πρωκτικό στάδιο). Υπό το κράτος ενός εκσεσημασμένου άγχους ευνουχισμού (ενδεικτικού του άλυτου

---

¹⁸ Η Χάιντι, ελληνικά: «Χάιντι, το Κορίτσι των Άλπεων», είναι ιαπωνική σειρά anime παραγωγής 1974, βασισμένη στο ομώνυμο μυθιστόρημα της Γιοχάνα Σπίρι. Αφηγείται τα παιδικά χρόνια ενός ορφανού κοριτσιού που μεγαλώνει στις ελβετικές Άλπεις μαζί με τον κτηνοτρόφο παππού της, σκορπώντας τη χαρά και την αισιοδοξία σε όσους βρίσκονται γύρω της.

¹⁹ Η Nancy Drew: Girl Detective αντικατέστησε τη σειρά « Nancy Drew mysteries» που ξεκίνησε το 1930. Η νέα σειρά είναι γραμμένη σε πρώτο πρόσωπο με αφηγήτρια την ίδια τη Νάνση και σκιαγραφεί επικαιροποιημένες και αναθεωρημένες εκδοχές των χαρακτήρων της Nancy Drew.

²⁰ Εξαιτίας της **άρνησης της θηλότητας**, ο ασθενής δυσκολεύεται να είναι υποβόλιμος (να δέχεται, να υφίσταται).

οιδιποδείου και της αιμομικτικής εγγύτητας), η λιβιδώς στο αγόρι μπορεί να παλινδρομεί από το οιδιποδειακό στο πρωκτικό στάδιο επανε-εγκαθιστώντας έτσι στον οργανισμό την πολύμορφη διαστροφική σεξουαλικότητα της παιδικής ηλικίας, η οποία «διασπά» την ώριμη γενετήσια σεξουαλικότητα στοχεύουσα στην ολοκληρωμένη σεξουαλική πράξη στις **μερικές συνιστώσες** του σεξουαλικού ενστίκτου (επιδειξιμανιακή, ηδονοβλεπτική, κοπροφιλική κ.λ.π). Είναι μια παιδική εκδοχή της σεξουαλικότητας: το αγόρι συμπεριφερόμενο παιδικόμορφα και αυτοερωτικά περιφρουρεί την σωματική του ακεραιότητα (το πέος του): «*μπαμπά μην με τιμωρείς, δεν αγγίζω τα χέρια μου στη μαμά, είναι όλη δική σου εγώ μόνο να αυνανίζομαι μπορώ*». Εν κατακλείδι, η διαστροφή συνιστά άμυνα στο άγχος ευνουχισμού.

Εξαιτίας του **φθόνου** του **πέους**²¹ το κορίτσι επαυξάνει την απόσταση ανάμεσα σ' αυτήν την ίδια και το αγόρι. Καθώς τα μικρά αγόρια γενικά θεωρούνται ατίθασα και «χαζωπά», τα κορίτσια επιχειρούν να είναι υπάκουα και μελετηρά.

Στο δεύτερο μισό της **λανθάνουσας περιόδου** οι φαντασίες του αγοριού εστιάζονται γύρω από την *επιθετικότητα* και τη *φιλοδοξία* και αυτές οι ονειροπολήσεις μπορούν να είναι συνειδητές. Οι φαντασίες των κοριτσιών της ίδιας περιόδου είναι επί *ερωτικού* περιεχομένου ωστόσο αυτές οι ονειροπολήσεις μπορεί να είναι ασυνειδητές. Στην πρώτη φάση της λανθάνουσας περιόδου τα κορίτσια ωριμάζουν ταχύτερα δηλαδή έχουν περισσότερη ενέργεια διαθέσιμη για την ανάπτυξη του Εγώ.

Είναι σημαντικό να αναφέρουμε μια επισήμανση της Peller, ότι στην *ψυχαναλυτική έρευνα προσήλκυσαν παρασάγγας μεγαλύτερο ενδιαφέρον οι διαφυλικές διαφορές της σεξουαλικότητας στην προοιδιπόδεια, την οιδιπόδεια και την εφηβική φάση παρά στη λανθάνουσα περίοδο*. Μολονότι στη λανθάνουσα περίοδο διακόπτεται προσωρινά και για μερικά χρόνια η σεξουαλική ωρίμανση, τα αγόρια και τα κορίτσια αυτής της περιόδου διαφέρουν τόσο σε μερικές πλευρές της συμπεριφοράς τους όσο, στη μεθύτερη ζωή τους, θα διαφέρουν ως άνδρες και γυναίκες.

Ο Lippman σημειώνει ότι οι θεραπευτές των παιδοψυχιατρικών κλινικών σπάνια βλέπουν ένα παιδί που να έχει διατρέξει μια σχετικά (ενορμητική) ησυχία κατά τη λανθάνουσα περίοδο της ψυχοσεξουαλικής του εξέλιξης. *Τα παιδιά που παρουσιάζουν προβλήματα εναρμονισμού και προσαρμογής κατά τη λανθάνουσα περίοδο, παρουσιάζουν ένα έλλειμμα ως προς την ικανότητά τους να μετουσιώνουν*. Ο ομιλητής ταξινομεί τα παιδιά αυτής της περιόδου στις παρακάτω διαγνωστικές ομάδες:

A) Το **παραβατικό** παιδί: Πρόκειται για αντικοινωνικά παιδιά όπου η *επιθετικότητα δεν ουδετεροποιήθηκε* έτσι ώστε να ενυπάρχει σε αυτά ένα ασθενές κίνητρο για τον μετασηματισμό των ενστικτωδών του ώσεων. Η **υπερεγωτική** λειτουργία είναι εξασθενημένη και η ικανότητα για μετουσίωση εξαιρετικά απισχνασμένη. Αυτό αντανακλά και έχει αντίκτυπο στη μάθηση (σοβαρά μαθησιακά προβλήματα), και στην αστάθεια του να απολαμβάνει παιχνίδια, να διαβάζει βιβλία κ.λ.π.

---

²¹ Στην φροϋδική σκέψη, ο **φθόνος** του **πέους** αντιστοιχεί στη γυναικεία φαντασία αποκατάστασης του ελλείποντος μορίου. Ο Freud επισημαίνει διαφόρους τρόπους «επανεύρεσης», η καθεμία χαρακτηριστική της γυναικείας ψυχής: το κορίτσι μπορεί να αποπειράται να γίνεται ο φαλλός, διαμέσου της αισθητικής, της ομορφιάς, και γενικότερα των ενασχολήσεών της (beaute'). Δύναται ακόμα να ενσωματώνει φαντασιακά το πέος (κανιβαλική σεξουαλικότητα) και να το αποδίδει με τη γέννηση ενός παιδιού. Γίνονται τοιούτοτρόπως κατανοητές οι συγχωνευτικές τάσεις της μητέρας με το παιδί της: καθώς το παιδί επενδύεται εν είδει πέους, η μαμά δύσκολα διακινδυνεύει τον αποχωρισμό που θα σήμαινε την απώλειά του .

B) Το **νευρωτικό** παιδί: Και εδώ πρόκειται για το παιδιά με περιορισμένες μετουσιωτικές δυνατότητες. Οι ενασχολήσεις με **νοσηρές φαντασίες** δαπανούν ενέργεια η οποία θα μπορούσε να είναι διαθέσιμη για τη μάθηση (μεθησιακές δυσκολίες).

C) **Μεταβατικές** συγκρούσεις: Φυσιολογικές αποκλίσεις-παρακάμψεις της συμπεριφοράς στη διάρκεια της λανθάνουσας περιόδου (ως μεταβατικό στάδιο από την παιδικότητα στην εφηβεία).

4) Προβλήματα **χαρακτήρα**: Εδώ προεξάρχει η παθολογία του Εγώ και αυτό αντανακλάται σε μια αδυναμία του παιδιού να αντέχει το stress, να ελέγχει-διαχειρίζεται το άγχος του, και να «ζυγίζει» την εξωτερική πραγματικότητα.

Βεβαίως κάποιες περιπτώσεις παιδιών απαιτείται να νοσηλεύονται σε κλινικές παιδιών. Εδώ οι ομιλητές συστήνουν την εγκατάσταση μιας θετικής σχέσης με το παιδί και τη συνακόλουθη θεραπεία των γονιών του. Επιπροσθέτως οι ομιλητές προτείνουν την ομαδική θεραπεία στις περιπτώσεις των παιδιών που επηρεάζονται από την ατομική. Τέλος σε σοβαρές περιπτώσεις προτείνεται και η κατόικον θεραπεία και η αναδοχή σε περιπτώσεις κακοποιημένων-παραμελημένων παιδιών.

Στη διάρκεια του Συμποσίου μια παρουσίαση είχε τον τίτλο: *«Παραβατικότητα: μια Άμυνα Κατά της Απώλειας του Αντικειμένου και της Πραγματικότητας»*. Επρόκειτο για την ανάλυση ενός παιδιού στη λανθάνουσα περίοδο όπου διαφαίνεται η παθολογική συνέπεια της διαμάχης (ενδοψυχική σύγκρουση) ανάμεσα σε ένα άκαμπτο, ασταθές Εγώ και των ενορμητικών ώσεων που οδήγησε στην παραβατικότητα. Συνοπτικά η κλινική περίπτωση αφορά σε ένα δεκάχρονο υιοθετημένο αγόρι με ένα μακρύ ιστορικό παραβατικών πράξεων αρχής γενομένης από την κλοπή του δαχτυλιδιού της μαμάς στα τρία του χρόνια. Το αγόρι στα δέκα του χρόνια ήταν ήδη ένας γόης και πέτυχε να καταγοητεύσει τους τρεις προηγούμενους θεραπευτές του ως καλοφτιαγμένη προσωπικότητα, ως πολύ έξυπνος, ικανός στα αθλήματα κ.λ.π. Άλλο σύμπτωμά του ήταν ότι υπνοβατούσε από την αρχόμενη νηπιακή ηλικία του. Ο (θετός) πατέρας του τον προτιμούσε από τη βιολογική του κόρη και ασχολιόταν μονίμως μαζί του ως ένα τρόπο να δραπετεύει από την συγκινησιακά στείρα συζυγική ζωή του. Αυτή η σχέση επίσης διαιώνισε την ασυνείδητη στοργική σχέση με τον μικρότερο αδερφό του, έναν ομοφυλόφιλο, τον οποίον εν γένει θαύμαζε για την θαρραλέα συμπεριφορά του. Η μαμά του αγοριού ήταν ναρκισσιστικά εύθραυστη και εξέφραζε το άγχος της με απόσυρση ενώ η εξάχρονη αδερφή του η Μάρθα ήταν το χαρακτηριστικά «καλό παιδί». Έμφαση δόθηκε στα διατροφικά προβλήματα του αγοριού από την πολύ τρυφερή του ηλικία. Εξαιτίας των εμετών του απαιτείτο ένας συνεχής προγραμματισμός διατροφής με συχνά γεύματα. Η οικογένεια μετακόμισε όταν το παιδί ήταν δύο ετών, μάλιστα ερωτεύτηκε την έγχρωμη οικιακή βοηθό της μαμάς του, η οποία ήταν εξαιρετικά ζεστή μαζί του και τον άφηνε να ανακατεύεται στις δουλειές της. Δύο μήνες μετά την αποχώρησή της από το σπίτι (το αγόρι ήταν τριών ετών), έκλεψε το δαχτυλίδι της μαμάς του. Έκτοτε μεταβλήθηκε σε ένα προσχολικό αγόρι ντροπαλό, αγχώδες, αποτραβηγμένο και μοναχικό. Στα τέσσερα του εισήχθη στο νοσοκομείο για αμυγδαλεκτομή, ενώ στο νηπιαγωγείο έκλεψε το μπρελόκ του δασκάλου του και έκτοτε οι «ληλασίες» για κλοπές έγιναν εκσεσημασμένα συχνές.

Η πρώτη ανάλυση του Jackie (το όνομα του αγοριού), κράτησε δεκατέσσερις μήνες και άφησε το παιδί ελεύθερο συμπτωμάτων. Οκτώ μήνες αργότερα η αδερφή του έκανε ένα ψυχωτικό επεισόδιο στο οποίο το παιδί αντέδρασε με μια καταϊγιστική επέλαση της παραβατικότητας και της υπνοβασίας του. Η αδερφή του τον είχε αποπλανήσει όταν εκείνος ήταν τριών ετών.

Θεωρούμε ότι στη σκηνή της αποπλάνησης από την αδερφή, σοβεί η κατανόηση του συμπτώματος της **κλεπτομανίας** του παιδιού του παραδείγματος και ειδικότερα της έξαρσής της, με αφορμή το ψυχωτικό επεισόδιο της αδερφής του. Η περίπτωση μας φέρνει στο νου το εξαιρετικό παράδειγμα των N.Abraham και M.Torok (1996). Ένα παιδί, σε ανάλυση με έναν από τους δύο συγγραφείς, «έφερε» εντός του την αδερφή του κατά δυό χρόνια μεγαλύτερή του, η οποία κάποτε πριν πεθάνει, γύρω στα οκτώ, τον είχε αποπλανήσει. Όταν το αγόρι έφτασε στην εφηβεία, πήγαινε στα μαγαζιά και έκλεβε γυναικεία εσώρουχα (κλεπτομανία). Πολλά έτη ανάλυσης και μια «θεόσταλη» τρόπον τινά παραδρομή της γλώσσας -όπου το αγόρι μετέδωσε ως δική του την ηλικία που στην οποία θα είχε φτάσει η αδερφή του αν είχε ζήσει ως τότε- επέτρεψαν ώστε να αναδομηθούν τόσο η εσωτερική κατάσταση του αγοριού όσο και το κίνητρο της «κλεπτομανίας»: «*Ναι*», μετέδωσε, για να εξηγήσει τις κλοπές του, «στα δεκατέσσερά της θα είχε ανάγκη από στηθόδεσμο». Η **κρύπτη** αυτού του αγοριού στέγαζε «ζωντανό» το κορίτσι, την ωρίμανση του οποίου ασυνείδητα παρακολουθούσε: το αντικείμενο (αδερφή) μεγάλωνε μέσα στην κρύπτη οπότε το αγόρι έκλεβε εσώρουχα για την εφηβεία της, χωρίς ούτε ο ίδιος να γνωρίζει γιατί τα έκανε. Αυτό το παράδειγμα δείχνει σε ποιόν βαθμό η ενδοβολή της απώλειας ήταν αδύνατη και, ως εκ τούτου, γίνεται επίσης κατανοητό για ποιόν λόγο η **ενσωμάτωση** του χαμένου αντικειμένου (μέσω παλινδρόμησης της λιβιδούς στο στοματικό στάδιο), κατέστη το μόνο εφικτό μέσον μιας ναρκισσιστικής επανόρθωσης. Τα απαγορευμένα και επονεϊδιστά σεξουαλικά παιχνίδια δε μπόρεσαν να επικοινωνηθούν/ομολογηθούν διαμέσου μιας μορφής γλώσσας: η αγάπη του για την αδερφή του δεν μπορούσε να ομολογηθεί, υπήρχε μεγάλη ευχαρίστηση που βίωνε το αγόρι, αλλά αυτή η ευχαρίστηση δε μπορούσε να επικοινωνηθεί. Το παιδί από φορέας ενός κοινού μυστικού μετατράπηκε, μετά τον θάνατο της αδερφής του, φορέας μιας **κρύπτης**: *η κρύπτη (έγκλειση/εσώκλειση) θυμίζει το κουκούλι γύρω από μια χρυσαλλίδα*. Οι συγγραφείς εισάγουν εδώ την έννοια της **κρυπτοφορίας**: το υποκείμενο ενσωματώνει, φτιάχνει ένα ενδοψυχικό μυστικό για να διαιωνίσει μια παράνομη ευχαρίστηση, επειδή αυτή χάθηκε (κρυπτική ενσωμάτωση), ενώ το αντικείμενο που ενσωματώνεται, που παραμένει «αχώνευτο», ονομάζεται κρυπτικό αντικείμενο. Πρόκειται για ένα αντικείμενο το οποίο έχει εξιδανικευτεί από το υποκείμενο, με το οποίο το τελευταίο είχε προνομιακή σχέση, η οποία δεν έχει ομολογηθεί, οπότε φτιάχνει μια κρύπτη και το βάζει μέσα. Αυτό που κρύβεται μέσα στην κρύπτη είναι πολύτιμο, σώζει το υποκείμενο (ναρκισσιστική διάσταση). *Η κρυπτοφορία παίζει σημαντικό ρόλο στη γέννηση διαφόρων ψυχικών διαταραχών: καταθλίψεις, υπομανία ή και μανία, μελαγχολία, παράξενες σωματικές αισθήσεις, συμπεριφορές μίμησης ενός ανθρώπου που έχει πεθάνει, κλεπτομανία, φετιχισμός, αλκοολισμός κ.λ.π.* Ο κρυπτοφόρος καταπίνει και κονσερβοποιεί-ταυτόχρονα με τον τραυματισμό λόγω της απώλειας- όλες τις λέξεις που θα μπορούσαν να έχουν λεχθεί, όλα τα δάκρυα που θα μπορούσαν να έχουν χυθεί. Στην κοιλιά της κρύπτης αυτές οι εκτός κυκλοφορίας λέξεις περιέχονται σα θαμμένες ζωντανές, σαν κουκουβάγιες, σε μια άνευ σταματημού εγρήγορση: είναι η έκδηλη απουσία αυτών των λέξεων που καταμαρτυρεί την απόκρυφη υπόστασή τους. Το υποκείμενο από τη μια μεριά βρίσκεται σε κατάσταση κατεπείγουσας ανάγκης (απώλεια) και από την άλλη στην αδυναμία να επιτελέσει ένα έργο του στόματος, στην αδυναμία να μιλήσει στο περιβάλλον του για αυτό ακριβώς που του έλλειψε στο εκλιπόν αντικείμενο. Τα λόγια δεν είναι διαθέσιμα. (N.Abraham και M.Torok (1996), στον Μπακιρτζόγλου Σ. «Βλέπω τα δάκρυά σου» 2017).

Μετά από ένα μήνα απελπισίας και συμπεριφορικών εκδραματίσεων ο Jackie ζήτησε από την αναλύτριά του να της διηγηθεί μια σεξουαλική ιστορία. Έτσι η αναλύτρια είχε την ευκαιρία να αναμετρηθεί με το τραύμα της «αποπλάνησης» μέσα από ένα αφήγημα (μια ιστορία). Από αυτήν τη στιγμή και εντεύθεν ο μικρός ασθενής μπόρεσε ανοιχτά να αφηγηθεί τις αναρίθμητες αιμομικτικές φαντασίες γάμου με την αδερφή του και ευνουχισμού του απ'αυτήν, επιπροσθέτως μίλησε για το μίσος του, την περιφρόνηση και τη βαθειά καχυποψία για τις σκάρτες και κατώτερες γυναίκες, συναισθήματα που συνοδεύονταν από ένα ύψιστα σεξουαλικοποιημένο άγχος ευνουχισμού. Ο Jackie,

δυσκολευόταν να συμμετέχει στις δράσεις των προσκόπων, ένδειξη ότι για αυτόν, το να είναι μακριά από το σπίτι ισοδυναμούσε με το να έχει εγκαταλειφθεί. Μπορούσε να πηγαίνει σαββατοκυριακάτικες εκδρομές μόνον εφόσον μπορούσε να κλέβει: τα άψυχα κλεμμένα αντικείμενα υποκαθιστούσαν τους ανθρώπινους δεσμούς. Η επαναλαμβανόμενη θεματική στην ανάλυση του Jackie ήταν ο φόβος του να παραμείνει μόνος και εγκαταλειμμένος. Με πολλούς τρόπους εξέφρασε την έντονη επιθυμία του για ένα *αρχαϊκό παιδικό συμβιωτικό αντικείμενο* στη φαντασία του: *«ελπίζω να συναντήσω ένα πλουσιοκόριτσο στο θέρετρο και να κάνουμε τα πάντα μαζί, οποιαδήποτε ώρα της ημέρας. Θα τρώμε πολύ, θα αλλάζουμε τα ρούχα μας, θα κάνουμε αθλοπαιδιές και το απόγευμα πριν το δείπνο θα ξαγρυπνώ στο κρεβάτι για να αναπαύομαι και να πίνω ένα μπουκάλι coca-cola. Αυτή θα κάθεται δίπλα μου στην άκρη του κρεβατιού να με κοιτάζει να πίνω»*.

Η αναλύτρια του Jackie συζήτησε λεπτομερώς το νόημα της ασυνείδητης εξάρτησης του αγοριού από τα άψυχα αντικείμενα. Σε μια φλέγουσα στιγμή της ανάλυσης, του ερμήνευσε ότι έκλεβε έτσι ώστε να *κρατηθεί* από αντικείμενα στον εξωτερικό κόσμο.

Ελλείπει επαρκώς εσωτερικευμένων αντικειμένων (χωλαίνουν οι διεργασίες των ενδοβολών και εσωτερικεύσεων), το «κράτημα» του οργανισμού (holding), μπορεί να γίνεται από το εξωτερικό αντικείμενο, π.χ. ναρκωτικές ουσίες, οινόπνευμα κ.λ.π. Προκύπτει κενό ψυχικού περιεχομένου (άδειο κ.λ.π) το οποίο ο οργανισμός μπορεί να γεμίζει με υλικό περιεχόμενο π.χ. με υπερφαγικά επεισόδια²² ή με ενσωματώσεις (το κακέκτυπο των εσωτερικεύσεων: κανιβαλική φαντασία «υλικής» υγκράτησης του αντικειμένου δια της στοματικής οδού).

Ο Jackie χρειαζόταν να χειρίζεται επικίνδυνα όπλα εναντίον των εξωτερικών επικίνδυνων αντικειμένων έτσι ώστε να διαφοροποιείται από τις εχθρικές του φαντασίες (προβολή της δικής του εχθρότητας στο εξωτερικό περιβάλλον, προβολή του *μέσα* στο *έξω*). Ένδειξη ότι δεν εμπιστευόταν την ικανότητά του να ελέγχει τις εχθρικές του προδιαθέσεις και μάλιστα απέναντι σε αυτούς που αγαπούσε. Ήταν αποφασιστικής σημασίας η ερμηνεία της παρορμητικής ανάγκης του Jackie στο να πραγματοποιεί τον έλεγχο της πραγματικότητας μέσα από τα άψυχα αντικείμενα.

Επιπροσθέτως βλέπουμε στην εξάρτηση του Jackie από τα άψυχα αντικείμενα, πέρα από την ανάγκη του να γεμίσει τα ψυχικά του ελλείμματα και μια άμυνα στο άγχος ευνουχισμού (που συζητήθηκε πιο πάνω): το υλικό αντικείμενο που κλέβει έρχεται στη θέση το επαπειλούμενου και παραπέοντος φαλλικού αντικειμένου, και γενικότερα για να καλύψει την έλλειψη (ναρκισσιστική ανάγκη του οργανισμού να είναι ακέραιος, τίποτα να μην του λείπει).

Συζητήθηκαν επίσης τα προοιδιόδεια τραύματα του Jackie και η γένεση και εγκατάσταση της παραβατικότητάς του υπό το φως των αρχαϊκών- πρώιμων αντικειμενοτρόπων σχέσεων του και την εξέλιξη της λιβιδούς του. Για το αγόρι αυτό η θρέψη αποτελούσε μια τεχνητή ριψοκίνδυνη (επικίνδυνη) διαδικασία που συνοδευόταν από συναισθηματική αιτία (υποσιτισμός). Διέτρεξε ένα χρόνο ευτυχούς (*«ευλογημένης»*) αντικειμενοτρόπου σχέσης με την καμαριέρα αλλά στη συνέχεια βίωσε το αναπάντεχο και ξαφνικό τραύμα της εγκατάλειψης εκ μέρους της. Μερικούς μήνες αργότερα το παιδί κατεβλήθη από την αναστάτωση και καθ' υπερβολήν αντίδραση των γονιών του μετά την κλοπή του δακτυλιδιού.

---

²² Έτσι θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε και τα διατροφικά προβλήματα του Jackie

Η κλοπή του δακτυλιδιού συζητήθηκε μεταξύ άλλων ως το **μεταβατικό αντικείμενο** (άμυνα κατά του άγχους αποχωρισμού) και ως η ταύτιση του Jackie με την «κλέφτρα» μαμά από την κατοχή της πρώτης του αγάπης (της καμαριέρας), έτσι ώστε να ενεργοποιήσει την εκδικητική του εχθρότητα. Στη συνέχεια το παιδί περιέπεσε σε μια συμβιωτική σχέση με τη μαμά.

Το **μεταβατικό αντικείμενο**. Η έννοια αυτή εισήχθη από τον P.W. Winnicott. Αφορά σ'ένα αντικείμενο πραγματικό, συγκεκριμένο, ένα κάποιο πράγμα το οποίο έχει μια εκλεκτική αξία για το βρέφος και το μικρό παιδί (π.χ. ένα αρκουδάκι, κουκλίτσα, κομμάτι της κουβέρτας, μια πετσετούλα την οποία χαϊδεύει, γλύφει κλπ) ιδιαίτερα την στιγμή που αποκοιμείται. Μπορεί όμως να είναι μια μελωδία ή μια ιδιαίτερη χαρακτηριστική χειρονομία. Συχνά το μεταβατικό αντικείμενο βρωμίζει με το χρόνο ή βρωμάει αλλά το παιδί το κουβαλάει μαζί του πάντα. Οι γονείς του αναγνωρίζουν την αξία του για το παιδί και του επιτρέπουν να είναι βρώμικο. Αν το έπλεναν αυτό θα αποτελούσε ρήγμα στη συνέχεια της εμπειρίας του παιδιού και θα καταστρεφόταν ο συμβολισμός και η αξία του (άμυνα κατά της καταθλιπτικού τύπου αγωνίας). Το παιδί ανακαλύπτει από μόνο του το αντικείμενο χωρίς να του το δώσει ή υποδείξει κάποιος άλλος: το μεταβατικό αντικείμενο δεν παρέχεται ούτε δωρίζεται. Αποτελεί αποκλειστική επιλογή και ανακάλυψη του παιδιού. Συνιστά την πρωταρχική ανακάλυψη του ανθρωπίνου είδους. Σε αυτήν θα στηριχτεί όλη η μετέπειτα δυνατότητα του ανθρώπου για δημιουργικότητα. Η ανακάλυψη αυτή συνδέεται με την ικανότητα του παιδιού να αποδίδει σ'ένα παιδί με ένα συμβολικό τρόπο ιδιότητες που δεν έχει. Το αντικείμενο αυτό το ονομάζουμε μεταβατικό γιατί το παιδί το ανακαλύπτει προκειμένου να πραγματοποιήσει μια μετάβαση από τη συγχωνευτική σχέση με τη μαμά στην απουσία της.

Για παράδειγμα, το παιδί διαλέγει ένα αρκουδάκι που βρίσκει στο περιβάλλον του και το οποίο θέλει να έχει μαζί του σε μια προσπάθεια να αναπληρώσει το κενό που αφήνει η μητέρα τις στιγμές που απουσιάζει. Το αντικείμενο αυτό μπορεί να γίνει το υποκατάστατο του μητρικού αντικειμένου σε κάποιες φάσεις της ζωής του. Σε αυτά τα πρώιμα στάδια το να φτάσει ο ψυχισμός να κάνει αυτό το άλμα, να αρχίσει δηλαδή να αποδίδει συμβολικά ιδιότητες σ'ένα αντικείμενο τις οποίες αυτό δεν έχει, αποτελεί την απαρχή μιας ικανότητας. Πρόκειται για τη δυνατότητα του ψυχισμού να ανακαλύπτει και να αποδίδει συμβολικά στα πράγματα ιδιότητες που δεν έχουν: πρόκειται για την απαρχή της ανθρώπινης δημιουργικότητας. Δεν είναι το (μεταβατικό) αντικείμενο που ενδιαφέρει, αλλά η εμφάνιση αυτής της λειτουργίας του παιδιού να αποδίδει σε αντικείμενα συμβολικές ή μεταφορικού τύπου ιδιότητες.

Κατά τον Winnicott το παιδί καταφεύγει σ' αυτά τα αντικείμενα για να το βοηθήσουν στην μετάβαση του από την πρώτη (στοματική) σχέση με τη μητέρα στην πραγματική αντικειμενοτρόπο σχέση (η μητέρα ως αντικείμενο επιθυμίας). Πρόκειται για ένα φυσικό φαινόμενο. Μιλάμε για σχέση με το μεταβατικό αντικείμενο το οποίο εμφανίζεται νωρίς στην ηλικία μεταξύ 2-3 ετών και κρατάει μέχρι τα 6-7. Συχνά μπορούμε να δούμε το παιδί μεταξύ 4 και 12 μηνών να είναι δεμένο μ'ένα τέτοιο αντικείμενο (συχνά «χνουδωτό» πχ μάλλινο πανί) το οποίο πιπιλάει, το σφίγγει και το οποίο του είναι απαραίτητο τη στιγμή κατά την οποία πάει να αποκοιμηθεί σαν άμυνα ενάντια σε αγωνία καταθλιπτικού τύπου. Αυτό το «μεταβατικό αντικείμενο» κρατάει για πολύ καιρό την αξία του την οποία χάνει προοδευτικά. Μπορεί να επανεμφανιστεί αργότερα κυρίως σε μια φάση κατάθλιψης.

Μεταβατικό αντικείμενο : πρόκειται για κάτι σχεδόν αδιαχώριστο από παιδί. Την ίδια στιγμή όμως αποτελεί για το παιδί την πρώτη κατοχή κάποιου πράγματος που δεν είναι Εγώ (not-me possession). Από πλευράς λιβιδινικής η σχέση του μωρού με το μεταβατικό αντικείμενο είναι στοματικού τύπου. Εξελκτικά είναι μια περίοδος περάσματος στη νοηματοδότηση του μη Εγώ (του άλλου), της ετερότητας (διαφοροποίηση Εγώ-μη Εγώ) κίνηση προς τις αντικειμεντρόπες σχέσεις. Είναι ένα αντικείμενο (μεταβατικό) το οποίο τοποθετείται στη μέση (ενδιάμεσο) ανάμεσα στο υποκειμενικό (στο Εγώ) και το αντικειμενικό (Μη-Εγώ). Πρόκειται για ένα ενδιάμεσο πεδίο το οποίο δεν ανήκει ούτε στην εσωτερική πραγματικότητα (δεν είναι ψευδαίσθηση) ούτε στην εξωτερική (το παιδί δεν το καταλαβαίνει ως ερχόμενο απ'έξω). Αφορά στην ικανότητα του παιδιού ν'αναγνωρίζει ένα αντικείμενο ως Μη-Εγώ και να το τοποθετεί στο «μέσα» του, στο «έξω» του ή στις παρυφές (στο όριο) του. Σημασία δεν έχει τόσο το μεταβατικό αντικείμενο αυτό καθαυτό όσο η (μεταβατική) λειτουργία του. Έτσι το μεταβατικό αντικείμενο (μεταβατικό φαινόμενο) κομίζει, από την αρχή

της ζωής μας, κάτι το οποίο θα μείνει για πάντα σημαντικό για εμάς: Πρόκειται για την ικανότητα μας να παραμένουμε σε μια ενδιάμεση σφαίρα ανάμεσα στο όνειρο και στην πραγματικότητα, ενδιάμεση περιοχή εμπειρίας ανάμεσα στο πιπίλισμα του δακτύλου (Εγώ) και το γούνινο αρκουδάκι (μη Εγώ), ανάμεσα στον στοματικό ερωτισμό και την αντικειμεντρόπο σχέση. Το μεταβατικό αντικείμενο αναπαριστά αυτήν ακριβώς τη μετάβαση.

Μεταβατικός (ενδιάμεσος) χώρος: Χώρος ο οποίος αφορά στην ικανότητα του παιδιού να φαντάζεται, να επινοεί, να αντιλαμβάνεται ένα αντικείμενο και να οργανώνει μαζί του μια στοργική σχέση. Το παιδί αγαπά με πάθος αυτό το αντικείμενο το οποίο (αντικείμενο) χρειάζεται και να επιβιώσει από το μίσος του. Το μεταβατικό αντικείμενο επενδύεται τόσο από ναρκισσιστική λιβιδώ (επένδυση στο Εγώ) όσο και από αντικειμενοτρόπο (επένδυση στο μεταβατικό αντικείμενο).

Το παιδί χρησιμοποιεί το μεταβατικό αντικείμενο μόνο όταν το εσωτερικευμένο αντικείμενο (μαμά) είναι ζωντανό, πραγματικό και επαρκώς καλό (τροφοδοτικό). Αυτό εξαρτάται από την ποιότητα της μητρικής φροντίδας. Αν το εξωτερικό αντικείμενο είναι κακό ή ελλιπές, το εσωτερικευμένο αντικείμενο γίνεται διωκτικό. Το παιδί το χρειάζεται ως υποκατάστατο του στήθους. Εντούτοις δεν το αναγνωρίζει ως ανήκον στην εξωτερική πραγματικότητα. Έτσι αισθάνεται ότι «γεφυρώνει» την έλλειψη του στήθους (απογαλακτισμός) μέσω του παιχνιδιού (μεταβατικό αντικείμενο) και αυτό συντηρεί την ψευδαίσθηση της παντοδυναμίας του: στην έλλειψη του στήθους βάζει το (μεταβατικό αντικείμενο) και δεν ζει την απώλεια. Καθώς το παιδί εξελίσσεται ψυχοσεξουαλικά το μεταβατικό αντικείμενο αποεπενδύεται προοδευτικά αλλά τα μεταβατικά φαινόμενα διατηρούνται και διασκορπίζονται στον ενδιάμεσο χώρο ανάμεσα στην εσωτερική υποκειμενική πραγματικότητα και την εξωτερική. Βρισκόμαστε εδώ στον τομέα της κουλτούρας: τέχνη, θρησκεία, φαντασική ζωή, επιστημονική δημιουργία. Το μεταβατικό αντικείμενο (ενδιάμεσο πεδίο) δεν ανήκει ούτε στην εξωτερική ούτε στην εσωτερική πραγματικότητα. Πρόκειται για το χώρο στον οποίο ερείδεται ο συμβολισμός (συμβολική σκέψη). Το έργο τέχνης καθίσταται ο μεταβατικός χώρος ανάμεσα στο ατομικό και το συλλογικό ανάμεσα στην ενόρμηση και το μύθο (Green, 1990).

Εν κατακλείδι : Το μικρό παιδί κατά τη φάση του διαχωρισμού Εγώ – μη Εγώ, κατά τη φάση του αποχωρισμού (από τη στοματική σχέση με τη μητέρα στη «πραγματική σχέση αντικειμένου») βιώνει απώλεια. Η αναγνώριση του αντικειμένου (ετερότητα, ο άλλος) είναι ένα πλήγμα για το ναρκισσισμό του και την παντοδυναμία του. Όταν έρθει αυτή η απώλεια, το παιδί μου μέσω του μεταβατικού αντικειμένου (π.χ. κουβέρτα, μαξιλάρι, αρκουδάκι, μαλακά αντικείμενα) θα προσπαθήσει να τη γεφυρώσει. Ξαναχτίζει τη σχέση με το μητρικό αντικείμενο με τη βοήθεια του μεταβατικού αντικειμένου, το οποίο καλύπτει τον ενδιάμεσο χώρο (ή μεταβατικό ή δυνητικό). Το μεταβατικό αντικείμενο έρχεται να γεφυρώσει την απώλεια. Είναι ταυτόχρονα Εγώ και μη Εγώ, ένα στήριγμα, ένας ενδιάμεσος χώρος μεταξύ του Εγώ και μη Εγώ, μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου: μπαίνει ανάμεσα στις σχέσεις. Είναι μια φυσιολογική διαδικασία στις νευρωτικές οργανώσεις (το Εγώ είναι μάχιμο). Η λειτουργία του μεταβατικού αντικειμένου γίνεται κατανοητή γύρω από τρεις άξονες :

-Ως ένα στάδιο της φυσιολογικής ψυχοσεξουαλικής εξέλιξης του παιδιού

-Ως μια άμυνα κατά του άγχους αποχωρισμού. Είναι μια διαδικασία διαφοροποίησης Εγώ –μη Εγώ . Πρόκειται για το πέρασμα του παιδιού από μια κατάσταση όπου είναι ενωμένο στο σώμα της μητέρας προς μια κατάσταση όπου μπορεί ν'αναγνωρίζει τη μητέρα ως διαφορετική απ'αυτό και να διαχωρίζεται από εκείνη. Έχουμε εδώ μετάβαση της συγχωνευτικής σχέσης (Εγώ-μη Εγώ είναι ένα) προς μια συμβολοποίηση της αντικειμενικής (εξωτερικής πραγματικότητας) μέσω του μεταβατικού αντικειμένου

- Ως ένα πεδίο παιχνιδιού και φαντασικής ζωής

Στο τραύμα αποχωρισμού από την καμαριέρα προστέθηκαν τα εξής τραύματα: α) το αίσθημα αβεβαιότητας επειδή ήταν υιοθετημένο β) η παρατήρηση της πρωταρχικής

σκηνής εκείνη την εποχή της ανάπτυξής του γ) η αναπάντεχη αμυγδαλεκτομή δ) το τραύμα της αποπλάνησης από την αδερφή.

Τα παιδιά είναι ευάλωτα στα **ψυχικά τραύματα** (γεγονότα που κατακλύζουν τον ψυχισμό τους ώστε να οδηγούν σε συρρίκνωση αν όχι αφάνιση των δυνατοτήτων τους) επειδή ο ψυχισμός τους (το Εγώ) λόγω πρωιμότητας δεν είναι σε θέση να τα χειριστεί. Εδώ το τραυματικό αφορά στην απουσία αυτού το οποίο –προς όφελος του Εγώ του παιδιού–θα όφειλε να είναι εκεί. Πρόκειται για συμβάντα που δεν είναι ακόμα σε θέση να επεξεργαστεί (να ψυχοποιήσει, να κατανοήσει). Για ένα παιδί η εξαφάνιση ενός αγαπώμενου προσώπου μπορεί να είναι τραυματική καθώς οι λιβιδινικές επενδύσεις που το προσέδεναν με αυτό το πρόσωπο χάνουν το σκοπό τους (το αντικείμενό τους) και τότε το άγχος είναι κατακλυσμικό για το Εγώ του. Κατά τον Freud αυτό που δοκιμάζει το βρέφος κατά την απουσία της μητέρας του (απόγνωση, κατάσταση αβοήθητου) αποτελεί το πρότυπο της κάθε τραυματικής κατάστασης. Μερικά παραδείγματα πρώιμων τραυματικών γεγονότων. Η σεξουαλική έκθεση ή διέγερση των παιδιών, το να βάλουμε ένα μικρό παιδί, όταν δεν έχει ακόμα νοηματοδοτήσει τη διαφορά των φύλων να βλέπει π.χ τους γονείς του γυμνούς ή να κάνουν έρωτα (έκθεση στην πρωταρχική σκηνή). Αυτό μπορεί να δράσει τραυματικά: το παιδί δεν μπορεί να το εντάξει, το Εγώ του δυσκολεύεται να το απαρτιώσει. Επίσης βιώματα αποπλάνησης σε μικρή ηλικία είναι τραυματικά. Ακόμα, μια απώλεια, π.χ κάποιος φεύγει χωρίς το παιδί να έχει μπορέσει να τον εσωτερικεύσει (δεν έχει ακόμα αποκτήσει νόημα και σημασία η σχέση του μαζί του). Σκηνές βίας τις οποίες δεν μπορεί να χωνέψει, ν' αφομοιώσει, ν' «αλέσει», να επεξεργαστεί ψυχικά. Αυτα μπορεί να δράσουν τραυματικά αφού το παιδί δεν μπορεί να καταλάβει τι συμβαίνει. Εγχειρίσεις σε μικρά παιδιά: καλό είναι να τις αποφεύγουμε. Επεμβάσεις που μπορούν να κάνουν σε μεγαλύτερη ηλικία, είναι προτιμότερο να μετατίθενται χρονικά. Επιπροσθέτως, η γέννηση μπορεί να είναι τραυματική: είναι μια κατάσταση απόγνωσης για το βρέφος. Οι υπερβολικές ή ατελείς (ελλειμματικές) ικανοποιήσεις του παιδιού από το περιβάλλον (μητέρα) μπορεί να είναι τραυματικές. Όταν η μαμά είναι πολύ ερεθιστική και εισβάλουσα (υπερεδιειγείρουσα) τότε είναι πολύ κοντά στο παιδί της, είναι υπερπαρούσα. Δεν το αφήνει να πάει στο επόμενο στάδιο (να εξελιχθεί) μέσα από τη στέρηση, διαμέσου της απουσίας της. Η εξέλιξη, η ανάπτυξη της σκέψης και του ψυχικού οργάνου εν γένει προϋποθέτει στέρηση. Ωστόσο, όταν αντίθετα, η μαμά (περιβάλλον) είναι αποπνικτικά στερητική, αυτό οδηγεί επίσης σε ελλειμματικές ικανοποιήσεις (τραυματικό βίωμα).

Εξαιτίας των πρώιμων ψυχικών του τραυμάτων η λιβιδώσ του Jackie παλινδρόμησε και τα ενδιαφέροντά του έγιναν πρωτίστως ναρκισσιστικά (παλινδρόμηση της λιβιδούς η οποία από αντικειμενοτρόπος και ετερόφυλη γίνεται εαυτοτρόπος και αυτόφιλη), οι αντικειμενοτρόπες σχέσεις υπαναπτύχθηκαν: ο πατέρας του αποτελούσε περισσότερο ένα μητρικό προστάτη παρά μια ανδρική φιγούρα ταύτισης. Η κλεπτομανία του παιδιού αναπαριστούσε μια δραστηριότητα στην υπηρεσία της ικανοποίησης της (μαζοχιστικής) ανάγκης του να τιμωρηθεί (ασυνείδητη ικανοποίηση παθητικών επιθυμιών).

Εδώ χωλαίνουν οι **ταυτίσεις**. Στην περίπτωση που το πρότυπο εξακολουθεί να παραμένει ένα *αντικείμενο ανάγκης* (εξαρτητικό, να με φροντίζει γιατί χωρίς αυτό χάνομαι), το παιδί συντηρεί τον ερωτικό δεσμό μαζί του: δεν το αποσεξουαλικοποιεί, διαωνίζει τη θέση «θέλω να σε έχω». Οι ώριμες ταυτίσεις προϋποθέτουν τη μετεξέλιξη του υποκειμένου από τη θέση «θέλω να σε έχω», στη θέση «*γίνομαι σαν κι εσένα*» (ενδοβάλλω, εσωτερικεύω τη λειτουργία σου, τη δουλειά που μου κάνεις), επομένως αφού σε έχω μέσα μου (σαν «φυλαχτό»), μπορώ να πάω πιο πέρα, να πάρω αποστάσεις από εσένα. Επομένως οι ταυτίσεις προϋποθέτουν το πένθος του αντικειμένου ως σεξουαλικοποιημένου (εγκατάλειψη της θέσης «θέλω να σε έχω»). Οι αποτυχημένες ταυτίσεις οφείλονται στην αδυναμία του υποκειμένου να κάνει αυτό ακριβώς το πένθος.

Η σχέση του Jackie με τον πατέρα του μολονότι δε συζητήθηκε ενδελεχώς ήταν έντονα ομοφυλοφιλική: έως αυτήν την εποχή της θεραπείας δεν υπήρχε πραγματική ταύτιση.

Διατυπώθηκε το εξής ερώτημα από τους ομιλητές: ποιες παράμετροι επισυμβαίνουν στην εγκατάσταση της *παθολογικής λανθάνουσας περιόδου*? Από την τελευταία περίπτωση (Jackie), προκύπτει η συμβολή των παρακάτω: α) η **αποπλάνηση** και άλλα τραύματα β) **αναξίοπistes και ασταθείς πρώιμες αντικειμενοτρόπες σχέσεις** γ) **υπερπροστασία** (υπερ-ελαστικότητα): λόγω της σωματικής του κατάστασης το παιδί απαιτούσε μια συνεχή

διατροφική φροντίδα που οδήγησε σε μια αδυναμία του Εγώ καθώς δεν είχε την ευκαιρία να ζει σε συνθήκες στέρησης και της συνεπακόλουθης μεθύτερης ικανοποίησης.

Η Friend υπερθεμάτισε το ισχυρότατο **καταθλιπτικό στοιχείο** στη ζωή του παιδιού και εισήγαγε τη θεματική της παιδικής κατάθλιψης. Ο Lippman ζήτησε περισσότερη πληροφόρηση για τη σχέση του παιδιού με τον πατέρα του υποστηρίζοντας το ενδεχόμενο ο Jackie να παίρνει ασυνείδητα από τον πατέρα του *άδεια* για την παραβατική συμπεριφορά του. Υπερθεματίστηκε επίσης το κίνητρο της εκδικητικότητας, αναφορικά με τις κλεψιές του παιδιού: *εκδικητικότητα εναντίον των γονιών επειδή απομάκρυναν την καμαριέρα και τον σκύλο*. Η Fries πρότεινε ότι συχνά στα παιδιά οι ενδοεντερικές δυσκολίες οφείλονται στο άγχος στη σχέση με τη μητέρα και αναρωτήθηκε αν ο εμετός (όπως στην περίπτωση του Jackie) δεν θα οφειλόταν σε μια *σωματικής φύσεως απάντηση απέναντι σε μια απορριπτική μαμά*. Οι κλεψιές του παιδιού θα αναπαριστούσαν την ταύτισή του με την «κλέφτρα» θετή μαμά και την επιθυμία του να επιστρέψει πίσω στη δική του μαμά: το υλικό του Jackie θα αναπαριστούσε μια *επανάληψη* αυτού ακριβώς του βιώματός του. Το παιδί βρήκε εν τέλει, στο πρόσωπο της εξαιρετικής του θεραπεύτριας, τη φιγούρα της εξιδανικευμένης δικής του μαμάς.

Επανήλθε η συζήτηση επί της κλεψιάς του δακτυλιδιού *εν είδει δεύτερου μεταβατικού αντικειμένου* ενώ προστέθηκε κλινικό υλικό σχετικά με την ύπαρξη ενός μαλακού υφασμάτινου παιχνιδιού που ήταν το πρώτο μεταβατικό αντικείμενο του παιδιού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

S.Kaplan (1957). The latency period. Journal of the American Psychoanalytic Association. July 1, p.p. 525-538.

Σ. Μπακιρτζόγλου (2003 –σήμερα). Σημειώσεις Εκπαιδευτικού Προγράμματος «Επέκεινα-Ψυχαναλυτική Πράξη».